

บันทึกการเสวนา

Roundtable Panel

วิธีวิทยาในโลกที่พลิกผัน

20 พฤศจิกายน 2563

รองศาสตราจารย์ ดร. ยุกติ มุกดาวิจิตร

คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ศาสตราจารย์ ดร. นิติ ภาวีครพันธ์

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปณิธิ บรรวณ

คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รองศาสตราจารย์ ดร. จักรกริช สังขมณี

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ดร. จิราพร เหล่าเจริญวงศ์

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เกริ่นนำ

ดร. จิราพร เหล่าเจริญวงศ์

ภายใต้หัวข้อนี้ มี 2 ประเด็นหลัก คือ

ประเด็นที่หนึ่ง เป็นเรื่องของโลกในยุคปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของสภาพภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลงโลกที่เปลี่ยนแปลงไป น้ำท่วม ภัยพิบัติธรรมชาติต่างๆ และที่เราได้ประสบเจอร่วมกันในปีนี้เป็นคือ การแพร่ระบาดของไวรัส covid-19 ที่ทำให้โลกเหมือนจะหยุดนิ่งไปชั่วขณะหนึ่ง ที่หยุดการเคลื่อนย้ายของเรา ทำให้เราไม่สามารถเดินทางไปต่างๆได้ เราในฐานะนักวิชาการไม่สามารถไปเสนองานได้ และเปลี่ยนไปสู่การเสวนาแบบออนไลน์แทน

นอกจากนี้เราต้องทำงานที่บ้าน (work from home) ซึ่งทำให้บริบทต่างๆรอบตัวเราที่เราเคยมีได้พังทลายลงมาอยู่บนพื้นที่เดียว (context collapsing) บริบทที่ทำงานเกิดขึ้นในพื้นที่บ้านที่เป็นพื้นที่ส่วนตัว แยกความเป็นบ้านกับที่ทำงานไม่ได้อีกต่อไป หรือว่าเวลาที่มันหยุดนิ่งในขณะที่กำลังลือคดาวนๆทุกวันเหมือนจะเป็นวันเสาร์-อาทิตย์และทุกคนก็ตั้งตารอคอยว่า เมื่อไหร่มันจะหมดเวลาจากการลือคดาวน เสียที และจะไต่กลับไปที่ชีวิตที่(เหมือน)เป็นปรกติอีกครั้ง

นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงนั้นยังรวมถึงสิ่งที่เรียกว่า Digital Disruption การก่อตัวของโลกเทคโนโลยีในทางที่ดีต่างๆ เช่น การเมืองในปัจจุบันที่มีคนรุ่นใหม่ใช้ดิจิทัลในการขับเคลื่อนประเด็นที่เรียกร้อง อุดมการณ์และการเคลื่อนไหวของเขา ซึ่งนอกจากจะข้ามพรมแดนของวัยแล้วยังข้ามพรมแดนรัฐชาติด้วย และสามารถสร้างเครือข่ายพันธมิตรใหม่ๆ ที่น่าสนใจ เช่นพันธมิตรชาวมilk (Milk Tea Alliances) มีมหรือประโยคต่างๆที่เราไม่รู้จึกที่ถูกเลือกมาใช้ สิ่งที่เขาทำและแสดงออกอย่างวิงแสมทาไร

เรื่องนี้เป็นสิ่งที่ท้าทายความเข้าใจของพวกเรา ตัวเราในฐานะนักมานุษยวิทยา และท้าทายพวกเราว่าเราไม่สามารถอธิบายโลกหรือมองโลกด้วยวิธีวิทยาแบบเดิมๆได้อีกต่อไป

ประเด็นที่สอง ในวิธีการคิดหรือว่าแนวคิดทฤษฎีทางมานุษยวิทยาเองได้เปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน ซึ่งแต่เดิมการศึกษามานุษยวิทยานั้นมักจะมีมนุษย์หรือมองมนุษย์เป็นที่ตั้งเป็นศูนย์กลางของการศึกษา มาสู่การมองมนุษย์ในฐานะที่สัมพันธ์กับสิ่งอื่นๆรอบตัว ทั้ง ดิน ฟ้า น้ำ อากาศ พืช สัตว์ แมลงรวมไปจนถึง

สิ่งมีชีวิตเล็กๆที่ไม่สามารถเห็นด้วยตาเปล่า เช่น Microbial ต่างๆ รวมถึง ยา เช่น การใช้ยาปฏิชีวนะในคน พืช สัตว์ รวมไปถึงจนถึงการมองธรรมชาติที่ไม่ได้มองหรือใช้ธรรมชาติในฐานะที่เป็นธรรมชาติราคาถูก (Cheap nature) ที่ใช้เพื่อเป็นปัจจัยการผลิตราคาถูกในระบบทุนนิยมที่ถีบให้ธรรมชาติเป็นสิ่งไกลตัว หลุดออกจากชีวิตประจำวันของมนุษย์ ในกรณีโควิด-19 ทำให้เรารู้สึกหวาดกลัวสัตว์ป่า เช่น ค้างคาว

วิธีการมองมนุษย์ในฐานะที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมต่างๆ ซึ่งมันทัศนหรือวิธีการคิดแบบนี้เองเรียกร้องให้นักมานุษยวิทยาเองต้องมองหรือเปลี่ยนวิธีวิทยาในการศึกษาที่ต้องอาศัยความคิดสร้างสรรค์ และจินตนาการใหม่ๆ ในการอธิบายความซับซ้อนของโลกใบนี้ หรือว่าสิ่งต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป เมื่อโลกที่เราอาศัยอยู่ สิ่งที่อยู่รอบตัวเราได้พลิกโฉมออกไปแล้ว

วิธีวิทย์มันจะผันไปตามโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง นอกจากนี้สิ่งสำคัญของการวิจัยของนักมานุษยวิทยา คือ "สนาม" สนามทางมานุษยวิทยาในโลกที่พลิกผัน โลกที่เปลี่ยนแปลงไป โลกที่มีความซับซ้อนมากขึ้น วิธีวิทยาแบบเดิมๆ จะถูกทำลาย ถูกเรียกร้องให้เราหัดคิดในมุมมองใหม่ๆ ได้อย่างไร

สามทศวรรษของการปรับเปลี่ยนวิธีวิทยาของมานุษยวิทยาช่วง 1990-2020

รองศาสตราจารย์ ดร. ยุกติ มุกดาวิจิตร

ความเปลี่ยนแปลงของการศึกษาในมานุษยวิทยาในรอบ 30 ปีที่ผ่านมา ประเด็นที่พูดถึงการเปลี่ยนแปลงทางวิธีวิทยานั้น มันไม่ได้มาจากแพชชั่นทางวิชาการ ถึงแม้ว่าจะดูเหมือนเป็นแพชชั่นหรือว่ามันมีอะไรใหม่ๆ ตลอดเวลา แต่ว่าจริงๆ แล้วมันสัมพันธ์กับเงื่อนไขต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความจำเป็นที่เลี่ยงไม่ได้ หรือว่าบางกรณีมันเป็นเรื่องของโลกนั้นเปลี่ยนไปจริงๆ หรือเป็นความพลิกผันแบบที่เราคาดไม่ถึง แต่ว่าในที่สุดแล้วเราก็คงต้องใช้วิธีการแบบนี้

ผมจะเล่าประวัติชีวิตทางวิชาการของตนเพื่อที่จะให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงพลิกผันที่เกิดขึ้นกับงานตัวเองซึ่งแท้จริงแล้วก็สอดคล้องกันไปกับความเปลี่ยนแปลงในโลกวิชาการสากล ประเด็นที่สำคัญคือ อยากจะชี้ว่า ความพลิกผันทางวิชาการ แท้จริงแล้วมันไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นมาเอง หรือเป็นสิ่งที่อยู่ๆ อยากจะทำ เห็นว่าเขาเอาประเด็นใหม่ๆ มาแล้วเราอยากจะใช้บ้าง มันไม่เป็นอย่างนั้น มันไม่ใช่อย่างนั้นในแบบง่ายๆ กลับเป็นว่ามันเรียกร้องให้เราที่จะต้องวิ่งตามมัน ใน 30 ปีที่ผ่านมาถ้าใครทำงานวิชาการในแบบที่คอยดูถึงความเปลี่ยนแปลงเรื่อยๆ ทางสังคมและโลกวิชาการก็จะพบว่า ตัวเองนั้นหัวปั่นมาก ต้องไล่อ่านงานใหม่ๆ ในทุกๆ 5 ปี

ผมจะเริ่มในอดีตยุคแรกของผมในโลกของวิชาการ ผมได้เขียนวิทยานิพนธ์ในปี 2538 และได้ตีพิมพ์หนังสือในปี 2548 เป็นงานที่อยู่ในช่วงที่มีการตั้งคำถามเกี่ยวกับงานทางมานุษยวิทยา ในช่วงนั้นมีอาจารย์ ดร. ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล เพียงคนเดียวในประเทศไทยที่อ่านหนังสือ Writing Culture (1986) แล้วก็อาจารย์ได้ถ่ายสำเนาหนังสือและนำไปไว้ที่ห้องสมุดคณะผม แต่ก็ไม่มีใครอ่าน จนกระทั่งผมเข้าไปเจอและได้นั่งอ่าน และรู้สึกทำให้ผมทำ field work (วิจัยภาคสนาม) ไม่ได้อีกต่อไป คือนึกไม่ออกว่าจะทำอย่างไรต่อไป และก็ไม่มีใครให้ทางออกด้วย มีทางเดียวที่จะทำได้คือ จะต้องทำอะไรในแบบที่พวก Writing Culture ทำ ก็ออกมาเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโทเมื่อปี 2538 ซึ่งอีก 10 ปีต่อมาถึงจะได้ตีพิมพ์ ประเด็นก็คือในช่วงนั้นปลายทศวรรษ 1980 - 1990 ปัญหาของโลกวิชาการทางมานุษยวิทยาและกระทบไปยังสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ทั้งหมด คือ เกิดการตั้งคำถามกับการทำวิจัย กับความเป็นวิทยาศาสตร์ของงานวิชาการโดยเฉพาะอย่างยิ่งในโลกของสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ แล้วก็ตั้งคำถามกับทั้งตัวนัก

มานุษยวิทยา นักวิชาการ และโลกวิชาการทั้งหมด มันทำให้เกิดความสั่นสะเทือนและช็อกกันไปทั้งวงการ แต่มีที่หนึ่งที่ไม่ช็อคเลย คือที่ประเทศไทย

ครั้งแรกที่ผมไปเสนอที่มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในภาคเหนือของประเทศเรา มีแต่คนนั่งอึ้งๆ งงๆ และสงสัยในสิ่งที่ผมทำว่าทำไปเพื่ออะไร และมีที่ผมเสนอที่ธรรมศาสตร์ มีนักวิชาการท่านหนึ่งที่ท่านไม่ค่อยชอบความรุนแรง ท่านตั้งคำถามว่าที่ผมไปวิพากษ์วิจารณ์งานเขียนของกลุ่ม NGOs หรือนักวิชาการกลุ่มหนึ่งที่เสนอแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมันเหมาะสมหรือไม่ เพราะว่าเขายังเป็นกลุ่มของงานเขียนวิชาการที่เป็นกระแสรอง เป็นกระแสต้านกระแสหลัก อย่างไรก็ตาม ผลงานนี้น่าจะมีผลพอสมควรเพราะว่ามีนักเขียนจากภาคใต้เขียนจดหมายมาวิพากษ์วิจารณ์ผม ที่สำคัญคือ ผมได้ลองใช้วิธีการศึกษาในลักษณะที่ตั้งคำถามในทางญาณวิทยากับการศึกษาทางมานุษยวิทยา และหวังว่าในระยะต่อมามีคำถามต่อเนื่องมาถึงปัจจุบันได้

แต่อย่างไรก็ตามสิ่งที่พบก็คือว่า หลังจากนั้นผมไปเรียนต่อและได้ไปเจอกับวิธีวิทยาใหม่ๆ แนวคิดทฤษฎีใหม่ๆ ที่ปรับปรุง หรือทบทวนตนเอง และแสวงหาแนวทางใหม่ๆ ขึ้นมา แล้วผมพบว่าแนวทางใหม่ๆ ที่สามารถทำ field work ได้ในลักษณะที่มีงานภาคสนาม คือทำงานมานุษยวิทยาในแบบคลาสสิกได้ แต่ในขณะเดียวกันเราต้องปรับอะไรมากมาย ปรับท่าทีของตนเอง ปรับแนวคิดทฤษฎี concept ต่างๆ มันถูกรื้อหมด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของวัฒนธรรม อำนาจ ความเป็นตัวตนของนักมานุษยวิทยา ความเป็นโครงสร้าง agency, sensory, reflexivity, body ทุกอย่างถูกรื้อหมด ก็คือคุณไม่สามารถที่จะอาศัยงานแบบเดิมในลักษณะเดิมเป็นแนวทางได้อีกต่อไป ต้องเขียนแบบใหม่ในแบบที่มีหลายอย่างสลับซับซ้อนไปอีกแบบหนึ่ง

ฉะนั้น ในภาวะแบบนั้น ผมได้รับความมั่นใจมากขึ้นในการแบกโจทย์ใหม่ๆ ไป และอยากไปทำวิจัยในประเทศเวียดนาม สิ่งที่ยากทำคือ ผมจะไปฝั่งตัวอยู่ในหมู่บ้านและเขียนอะไรที่มันละเอียดลึกซึ้ง แต่ปรากฏว่าสิ่งที่ผมได้รับก็คือ ได้รับจดหมายตอบกลับจากจังหวัดเขินลา ประเทศเวียดนาม ว่าไม่ให้ไปทำวิจัยในพื้นที่นั้นและให้ไปเที่ยวอย่างเดียว ห้ามไปทำวิจัยห้ามไปฝั่งตัวอยู่ เนื่องจากเหตุผลหลายๆ อย่างของประเทศเขา เหตุผลที่เจ็บปวดคือ นักมานุษยวิทยานั้นได้เข้าไปศึกษาในพื้นที่ดังกล่าวแล้วเป็นจำนวนมาก ให้ไปหาอ่านเอาเอง และบอกว่างานวิชาการนั้นไม่เคยมีประโยชน์อะไรกับชาวบ้านเลย ผมจึงใช้วิธีการไปเที่ยวบ่อยๆ แล้วก็ justify (อธิบายเหตุผลกับ) การทำงานและให้ความชอบธรรมกับการทำงานแบบนี้ของตนเอง ในช่วงนั้นมีงานเขียนของ Gorge Marcus ชื่อ Multi-sited Ethnography (1995) วิทยานิพนธ์ของผมจึงมีลักษณะของการหลากพื้นที่ศึกษาโดยไม่ได้ตั้งใจ ไม่ได้คิดมาก่อนว่าต้องทำแบบนี้ แต่ถ้าเป็นสมัยก่อนผมคงจะต้องเก็บกระเป๋ากลับบ้านไม่สามารถทำวิจัยได้อีกต่อไปหรือจะต้องหาที่อื่น หรืออาจจะเป็นแบบ William Skinner ที่เคยขอไปทำวิจัยที่ประเทศจีนแล้วเขาไม่ให้ทำก็ต้องย้ายพื้นที่มาที่ประเทศไทย แต่ว่าผมเรียนภาษาเวียดนามมาแล้ว ภาษาไทดำก็เรียน ถ้าให้กลับบ้าน ผมก็ไม่รู้จะไปทำอะไร ผมคงต้องไปหาพื้นที่แถวอุบลหรือไม่ก็ไปทำเรื่องคนลาวโซ่ง ฉะนั้นผมจึงหุ้หุ้ทำต่อ อาศัยการไปเที่ยวบ่อยๆ ผมเผชิญหน้ากับเงื่อนไขทางอำนาจหรือเงื่อนไขการเมืองท้องถิ่นที่ไม่อนุญาตให้ทำวิจัยได้ เราก็ต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบของวิธีการวิจัย และตั้งโจทย์กันใหม่ และได้ผลวิจัยออกมาในลักษณะหนึ่งและได้ผลพลอยได้มากมาย คือ ในช่วงที่ผมอยู่ที่ฮานอย ผมได้เรียนหนังสือ 4 เล่ม และผมผลิตออกมาเป็นงานวิจัย 2 เล่ม จริงๆ ก็คือ Material ที่มาเขียนหนังสือ 2 เล่ม มาจากการถูกบังคับให้นั่งอยู่ที่ฮานอย คือคนไทดำมีตำรามากมาย คือถ้าเราดื้อพอหรือถ้าเราพยายามที่จะหาอะไรจากมัน มันสามารถหากินไปได้จนตาย ซึ่งผมก็คิดว่าเขียนได้ไม่หมด

ต่อมา ในช่วงที่ผมกลับมาอยู่เมืองไทย สิ่งที่มาเจอก็คือว่าสภาวะทางการเมืองในช่วงทศวรรษ 2550 คือตั้งแต่ 2549 รัฐประหารสมัยคุณสนธิ บุญยรัตกลิน ผมนั่งเขียนวิทยานิพนธ์อยู่ที่สหรัฐอเมริกา พอกลับมา ก็เจอกับการประท้วงต่อเนื่อง และก็มีคลื่นเคลื่อนไหวทางการเมือง เพื่อนๆ นักวิชาการก็คือ อาจารย์

อภิชาติ สถิตนิรามัย และอาจารย์นิติ ภาวครพันธุ์ มาชวนกันทำวิจัย คือทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงพยายามจะตั้งโจทย์ใหม่ ช่วงนั้นก็มีความเวลาที่อธิบายเรื่องการเปลี่ยนแปลงความเคลื่อนไหวของคนเสื้อแดง คนก็มักจะไปหาโมเดลเก่าๆ ในการที่จะอธิบาย ผมก็พยายามจะบอกว่ามันไม่สามารถอธิบายได้ ต้องมานั่งคิดกัน และอาศัยแนวทางของอัปาดูร์ัย (Arjun Appadurai (Modernity at Large, 1996)) เพื่อที่จะทำความเข้าใจเรื่องของการเคลื่อนย้ายของผู้คน การขยายพื้นที่ มิจินตนาการใหม่ๆ เกี่ยวกับสังคมของผู้คน เพื่อที่จะร้อยแนวคิดที่บอกว่า ผู้คนที่อยู่ในต่างจังหวัดหรือชนบทหรือว่าอยู่นอกเขตเมือง ยังยึดโยงอยู่กับพื้นที่ยึดโยงอยู่กับระบบอุปถัมภ์ พยายามจะบอกว่า รากของสิ่งเหล่านั้นมันถูกรื้อไปหมดแล้ว และผู้คนที่มีความเคลื่อนไหวมากขึ้น ในขณะเดียวกันก็เป็นพลเมือง ความคิดเรื่องการเป็นพลเมืองแบบใหม่มันก็เกิดขึ้น สิ่งที่ทำหายในช่วงนั้นก็คือว่าเราต้องสร้าง ออกแบบงานวิจัยในลักษณะที่ใช้งานวิจัยทั้งในเชิงปริมาณและในเชิงคุณภาพ โดยที่เราไม่ต้องมานั่งบอกตนเองว่าเราใช้ mix-method อย่างไร จะทำอะไรก็ได้ ขอให้ตอบโจทย์ในสิ่งที่เราอยากจะทำ คือ เราต้องตอบโจทย์ว่าสิ่งที่เราทำทั้งหมดนี้มันจะอธิบายทุกอย่างได้อย่างไร แล้วก็ make sense อย่างไร ในพื้นที่วิจัยช่วงนั้นก็พื้นที่ที่ชัยภูมิ อุบลราชธานี เป็นต้น เพราะฉะนั้นในความพยายามออกแบบการวิจัยช่วงนั้น ว่าเมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปเราจะอธิบายอย่างไร ในการอธิบายการเมืองแบบใหม่เป็นการ “ทบทวนภูมิทัศน์การเมืองไทย” (2556) เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป โลกเปลี่ยนแปลง เราต้องการคำอธิบายเกี่ยวกับสังคมไทยแบบใหม่ถึงเรียกว่าการทบทวนภูมิทัศน์การเมืองไทย คำว่าภูมิทัศน์การเมืองไทย ถ้าใครที่ศึกษาทางมานุษยวิทยารู้ว่าคำว่า Scape แนวนี้เป็นคำที่ อัปาดูร์ัย ก็เป็นคนนำเสนอไว้ และมีอีกงานหนึ่งผมใช้ช่วงนั้นคืองานของ Benedict Anderson ว่าด้วยเรื่อง Withdrawal Symptoms (1977) ซึ่งเป็นแนว Marxism

หลังจากนั้นผมมีความสนใจแบบใหม่ขึ้นมา มีนักศึกษาปริญญาโทคนหนึ่งเข้ามาปรึกษาผมว่าจะศึกษาวิจัยเรื่องออนไลน์ ซึ่งผมไม่รู้ว่าจะต้องทำอะไร จึงชวนเขามาอ่านหนังสือด้วยกัน ผมอ่านหนังสือไปกับเขาเรื่อยๆ แล้วก็พัฒนาวิชาขึ้นมาใหม่ คือ Digital Anthropology (มานุษยวิทยาดิจิทัล) และทดลองทำวิจัยของตัวเองไปด้วย แต่งานวิจัยแบบนี้มันเอาไปทำอะไรไม่ได้ เพราะว่าสมัยนั้นไม่ได้ถูกบังคับให้ขอจริยธรรม แต่ว่าสิ่งที่ได้ก็คือเราได้ทดลองวิธีการศึกษาแบบใหม่ก็คือผมไปศึกษาพวก activist (นักกิจกรรมทางสังคม-การเมือง) ในเวียดนาม ว่าพวกเขาใช้เครือข่ายออนไลน์ในการเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างไร มีการเมืองอย่างไรบ้างในช่วงที่โลกออนไลน์มันขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเวียดนามเป็นประเทศที่เป็นเผด็จการเต็มรูปแบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องของข่าวสาร ข้อมูล เพราะฉะนั้นเงื่อนไขใหม่ๆ นี้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างไร แล้วก็ได้ออกมาเป็นงานวิจัยเล็กๆ อีกชิ้นหนึ่ง ซึ่งตีพิมพ์ไปแล้ว

ในทศวรรษ 2020 ผมได้ทำงานวิจัยอีก 1 ชิ้น disruption ก็คือ การเกิด pandemic ของโรค COVID-19 ไม่สามารถที่จะเดินทางได้ งานวิจัยชิ้นนี้จึงค้างอยู่ คือ การเปรียบเทียบการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลในการสร้างฟอนต์ขึ้นมาในสองพื้นที่ด้วยกัน งานนี้มาจากความรู้เดิมของผมที่เกี่ยวกับพื้นที่ที่วิจัยอยู่แล้ว และก็เกี่ยวกับอักษรไท ภาษาไท ที่ผมศึกษาอยู่ แต่ความเชี่ยวชาญของผมอยู่ในอักษรไทมากกว่า สิ่งที่ผมอยากจะเข้าใจคือ 2 พื้นที่นี้สร้างฟอนต์ขึ้นมาด้วยเงื่อนไขในทางสังคม หรือว่าวัฒนธรรมที่แตกต่างกันอย่างไร และนโยบายมันมีผลอย่างไร แต่ทั้งหมดนี้ก็คืออยู่ในช่วงที่รออยู่ว่าเมื่อไหร่จะกลับไปทำงานวิจัยต่อได้ ในขณะเดียวกันผมก็ขยายโจทย์ของการวิจัยที่สนใจในเรื่องดิจิทัลและก็ทำอย่างไรที่เข้าใจว่า เทคโนโลยีดิจิทัลกับชุมชนที่เป็นชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ขนาดเล็ก มีคนจำนวนน้อยแต่เรามีความสำคัญในความเป็นชาติพันธุ์ เทคโนโลยีดิจิทัลมันเข้าไปได้อย่างไร หรือว่ามันเข้าไปมีส่วนที่จะทำให้พื้นที่ชุมชน พื้นที่วัฒนธรรมของเขาอย่างไร

อีกสิ่งหนึ่งที่ผมทำไปควบคู่กันที่กำลังคิดว่าน่าจะขยับเป็นงานวิจัยที่ใหญ่ขึ้น ได้ไปสำรวจมาแล้วรอบหนึ่งก็คือ การศึกษาชุมชนของผู้ใช้อักษรไตในประเทศไทย คือ กลุ่มลาวโซ่ง แต่ว่าสิ่งที่ผมพบก็คือว่า ตอนนี้มีชุมชนที่มีกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันแต่ว่ามันเกิดการเคลื่อนย้ายทางสังคมหรือว่าการขยับขยายทางสังคมจึงทำให้เกิดพัฒนาการของชนชั้นภายในกลุ่มชาติพันธุ์เองในลักษณะหนึ่ง โดยดูได้จากการใช้อักษรและการใช้เทคโนโลยี งานนี้เป็นการเอาทั้งเรื่องของทฤษฎีหลากหลายพื้นที่ ติดตามผู้คน วัตถุประสงค์ของภาษา ผมสนใจในมานุษยวิทยาภาษาอยู่ก่อนแล้ว จึงเอาเรื่องดิจิทัลเข้ามาเกี่ยวข้อง หวังว่าจะออกมาเป็นงานที่สนุกสนานอีกชิ้นหนึ่งและช่วยให้เข้าใจความสำคัญของเทคโนโลยี วัตถุประสงค์ และตัวภาษากับเรื่องของชุมชน สังคมที่มันไม่ได้จำเป็นที่จะต้องเป็นเนื้อเดียวกันตลอดเวลา

กล่าวโดยสรุปคือ เมื่อเราเปลี่ยนคำถาม วิธีวิทยามันก็จะเปลี่ยน เงื่อนไขของการวิจัยเปลี่ยน วิธีวิจัยเปลี่ยน โลกเปลี่ยน วิธีวิทยาก็เปลี่ยน มันไม่ได้ต้องเกิดมาจากการที่เราต้องเดินตามโลกวิชาการอย่างเดียว แต่ว่าดูจากสถานะของการทำวิจัยที่เราเผชิญหน้าอยู่เป็นอย่างไรด้วย

สนาม: จินตนาการว่าด้วยพื้นที่ เมือง และพื้นที่ชายแดน

ศาสตราจารย์ ดร.นิตี ภาวัครพันธ์

ผมขอกล่าวต่อจากที่อาจารย์ยุคติกกล่าวทิ้งท้ายว่า เวลาเปลี่ยน วิธีวิทยาก็เปลี่ยน กลับไปดูงานศึกษาตัวเองมุมมองก็เปลี่ยน มันก็เปลี่ยนไปเรื่อยๆ ก่อนที่จะเปลี่ยน อันหนึ่งที่อาจารย์ยุคติกกับผมจะมีเรื่องกันก็คือ เราให้ความสำคัญกับ “สนาม” ที่เราศึกษา (งานภาคสนาม) เดียวคนจะบอกว่า เดียวนี้ศึกษาดิจิทัลเอง แล้วสนามอยู่ไหน ก็อยู่ในนั้น อยู่ในอินเทอร์เน็ต อยู่ดิจิทัลที่คุณศึกษา สาเหตุที่สนใจเรื่องสนามเพราะว่า ประการแรกเริ่มคุยว่าจะคุยอะไรที่นี่ อาจารย์จักรกริช ก็เสนอว่าทำไมเราไม่กลับไปทบทวนสนาม (Re-visit) ที่เราเคยไป กลับไปดูว่า เมื่อเรากลับไปในสนามเรามองเห็นเหมือนเดิมไหม มีอะไรเปลี่ยนแปลง ผมเลยมองว่าเรื่องนี้น่าสนใจ ในแง่หนึ่งผมมองว่าผมถูกฝึกมาแบบเก่าตอนเรียนตอนปริญญาตรี อาจารย์จะเน้นเรื่องสนาม จึงทำให้ผมมีความสนใจทั้งในแง่ส่วนตัวและในแง่วิชาการด้วย

ในการศึกษาสนาม มีหนังสือทางมานุษยวิทยา 2 เล่มที่ผมอ่านอยู่ เล่มแรกคือ หนังสือของ Charles Keyes ชื่อ “Impermanent: An Anthropologist of Thailand and Asia” ซึ่งเขาให้ความสำคัญกับภาคสนาม สนามของเขามีทั้งในภาคอีสาน เหนือ ของไทยและในประเทศลาว อีกเล่มเป็นของ Stanley Tambiah เรื่อง “Edmund Leach: An Anthropological Life” เกี่ยวกับชีวิตของ Leach ในการให้ความสำคัญเรื่องสนาม

ในความเห็นของผม ผมคิดว่า “สนาม” สำคัญ เราต้องมองว่า สนาม มันมีมิติมากกว่า 2 มิติ มิติแรก คือ สนามที่เป็น physical คือ ที่ต่างๆ ที่คุณไปทำการศึกษา และมิติที่สอง สนามที่เป็นที่ที่คุณใช้ทดสอบแนวคิดต่างๆ ซึ่งเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เพราะว่าคุณกลับไปคุณก็แนวคิดใหม่เวิร์คมัย มุมมองใหม่เวิร์คมัย ไม่เวิร์ค ทำไม ถ้าเวิร์คแล้วยังไง อธิบายอย่างไร สนามในฐานะที่เป็นพื้นที่ความรู้ ตามคำศัพท์ของอาจารย์อานันท์ กาญจนพันธ์ คือที่ที่เราไปหาข้อมูล ไปหาความรู้ต่างๆ ความรู้ทางมานุษยวิทยาที่จะตอบคำถามต่างๆ ในทางวิชาการ อีกอันหนึ่งก็คือ เป็นพื้นที่ที่เราใช้ทดสอบความรู้ใหม่ๆ เมื่อเรามองพื้นที่ในทีเดียวกันแต่ใช้แนวคิดใหม่เข้าไปอธิบาย ในที่เดียวกันอาจจะมองแบบหน้ามือกับหลังมือ และสนามที่เป็นพื้นที่แห่งพลวัต คือ มีการคลี่-คลาย-ญาญ-เคลื่อน ซึ่งจะเห็นว่าไม่มีที่ไหนในเมืองไทยที่เราไม่เห็นการเปลี่ยนแปลง ไม่เห็นพลวัต ซึ่งจะตอบเรื่องเหล่านี้ได้

เมื่อผมพูดถึงสนาม ผมหมายถึง “Places” ผมไม่ชอบคำไทยที่แปลว่า “สถานที่” เพราะมันไม่ตอบอะไร สำหรับผม ผมสร้างคำของผมเอง ซึ่งง่ายๆ ใช้คำว่า “แห่งที่” คืออยู่ตรงนั้น แห่งที่แต่ละแห่งสำหรับ

ผมมันมีความเป็น locality เยอะ มันจะมีลักษณะเฉพาะของมัน และนี่คือจุดขายของเรา คือเรารู้จักที่แห่งนั้น คนอื่นไม่รู้จักรัก เราคุยได้ว่าเรารู้จักที่แห่งนั้นดีกว่าคนอื่น เพราะฉะนั้นเรารับประกันตรงนี้ได้ ผมเลยใช้คำว่าแห่งที่ แทนที่จะใช้คำว่าสถานที่ และมันมีนัยยะของ locality คำนี้ผมหยิบยืมมาจากเพื่อนมา เขาบอกว่าพวกกะเหรี่ยง มันมีความแตกต่างกันเยอะ จึงใช้คำว่า locality และเนื่องจากที่มันมีความเป็น locality สูง พอคุณเห็นการเปลี่ยนแปลง คุณจะเห็นว่าเมื่อการเปลี่ยนแปลงเข้ามาในแห่งที่แต่ละที่ แล้วมันเปลี่ยนไม่เหมือนกัน เราจะอธิบายอย่างไร ผมคิดว่า เราชอบพูดถึงการเปลี่ยนแปลงภาพกว้าง ทุกอย่างเหมือนกันหมดนั่น ผมเชื่อว่าไม่จริง เพราะเมื่อมองแห่งที่แล้วมันมีความเปลี่ยนแปลงเข้ามา แต่ละแห่งที่มันเปลี่ยนแปลงไม่เหมือนที่อื่น และผมคิดว่าอันนี้คือสิ่งที่เราต้องค้นหา ผมไม่มีความรู้เลย ตัวอย่างเช่น หมู่บ้านไทดำมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ผมไปกับอาจารย์ยุคติ ไปดูหมู่บ้านไทดำ ผมตื่นเต้นมาก สิ่งเหล่านี้สำหรับผมเป็นของใหม่หมด อาจารย์ยุคติก็บอกว่ามันเปลี่ยนแปลงตลอด

ผมเขียนหนังสือเล่มหนึ่ง ชื่อ “เรื่องเล่าเมืองไต: พลวัติของเมืองชายแดนไทยพม่า” ผมเริ่มไปที่นั่นครั้งแรกเมื่อตอนทำวิทยานิพนธ์ ปริญญาเอก ปลายปี 2534 และก็อยู่จนถึงกลางปี 2536 อยู่ที่นั่น 16 เดือน เสมือนบ้านหลังที่สอง และกลับไปหลายครั้ง ไปเจอคนที่รู้จักต่างๆ แก่เต๋มาลงเหมือนผม เด็กที่เราเคยเห็นตัวเล็กก็โตมีลูกมีหลานกันหมด ผมกลับไปเมื่อปี 2540 ฟองสบู่แตกจึงอยากรู้ว่าที่นั่นได้รับผลกระทบจากต้มยำกุ้งอย่างไร ผลคือเปลี่ยนแปลงน้อย จึงสงสัยว่าทำไมไม่มีผลกระทบเท่าที่ควร และไปอีกครั้งปี 2544 ไปดูเรื่องการค้าชายแดน ครั้งนี้ผมเริ่มมองเห็นเมืองที่ผมอยู่ว่าเป็นเมืองชายแดน ก่อนหน้านั้นเราไม่ได้สนใจ และไม่ได้คิดว่าเป็นเมืองชายแดน มุมมองผมเริ่มเปลี่ยน เราอยู่ที่ตรงนั้นตั้งนาน แต่เราไม่เคยมองว่าเป็นเมืองชายแดน คือรู้ แต่ทำไมไม่ได้ให้ความสนใจ แต่ตอนหลังไปให้ความสนใจ และกลับไปอีกในปี 2553, 2559, 2560 จะเห็นทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไปหมด และก็ทำให้ผมมองแต่ละครั้งไม่เหมือนกัน และไปทุกครั้งก็จะเห็นความเปลี่ยนแปลงในเมือง แล้วก็เห็นมุมมองต่างๆ ที่แปลกมาก ซึ่งอันนี้ผมพูดถึงสถานที่

แต่สนามมันมีอีกอันหนึ่งซึ่งสำคัญ และสำหรับผมที่สำคัญมากคือ มีคน มีปัจเจกบุคคล (individual) ซึ่งแต่ละคนไม่เหมือนกัน ทำให้ผมเริ่มมองว่าทำไมคนที่เราเคยรู้จักเมื่อ 20 ปีที่แล้ว พอไปอีกที่ไม่เหมือนเดิม ชีวิตเปลี่ยนไป อะไรคือจุดเปลี่ยนของชีวิต สำหรับผม ผมสนใจเรื่องเศรษฐกิจ การค้า เนื่องจากเป็น Economic Anthropologist คนมันโดนเปลี่ยนเพราะอาชีพหรือไม่ เพราะเศรษฐกิจหรือไม่ นี่คือมุมมองหลักของคน แต่คนเปลี่ยนด้วยเหตุผลอื่นด้วย เช่น การเข้ามาตั้งรกราก มีคูครอง อะไรหลายๆ อย่าง หรือว่าสิ่งที่ผมไม่เคยมองก็คือเริ่มมีคนอยู่บนดอย คนกะเหรี่ยง ม้ง ลงมาเรียนหนังสือ จุดเปลี่ยนคือการศึกษา จากการเป็นคนม้งกลายเป็นสมาชิกของประเทศไทย ซึ่งมีมากขึ้นเรื่อยๆ และมันกระทบกับชีวิตของพวกเขาด้วย จึงทำให้ผมเริ่มรู้สึกที่เราต้องมองเขาด้วยมุมมองแบบใหม่ ต้องหาแนวคิดใหม่ๆ

เมื่อเกิดสถานการณ์โควิด 19 เราไปไหนไม่ได้ เราเริ่มเห็นว่ามันมีจุดเปลี่ยนอย่างอื่นที่เราไม่เคยสนใจ นั่นคือ โรคภัยไข้เจ็บ ปากท้อง เศรษฐกิจ เมื่อหลายปีก่อน ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร เคยจัดงานเล็กๆ เกี่ยวกับข้าวยากหมากแพ่งเกี่ยวกับปากท้อง เมื่อก่อนเราคุ้นเคย เราไม่ได้คิดว่ามันน่าสนใจ แต่พอสถานการณ์การระบาดของโควิด 19 เกิด มันทำให้ผมรู้สึกถ้าผมกลับไป คำถามผมต้องเป็นคำถามชุดใหม่ สมมติ จุดเปลี่ยนในชีวิตคุณมันเกี่ยวกับโรคระบาดหรือไม่? เป็นคำถามชุดใหม่ เพื่อที่จะหาคำตอบใหม่ๆ แต่พอเกิดเรื่องนี้ ที่ผมต้องมีแน่นอนคือแนวคิด หรือมุมมองใหม่ๆ ที่จะไปวิเคราะห์เรื่องเหล่านี้

กลับมาเรื่องนี้อาจารย์จิราพรพูดว่าผมสนใจเรื่องชายแดนต่างๆ เพราะว่าผมกลับไปเมื่อปี 2559-2560 เมื่อไต้นี้กลายเป็นเมืองผ่านที่อยู่ตรงชายแดน แล้วคนในเมืองไตเขาจะมีความฝัน ความฝันถึงอนาคตจะเป็นอย่างไร เมืองไตจะไม่ใช่เมืองเล็กๆ เขาผ่านจากเมืองไทยเข้าพม่าไปยังเมืองท่องเที่ยวริมทะเลฝั่งพม่า ฉะนั้น ผมคิดว่าถ้ากลับไปอีก ผมก็จะมีคำถามชุดใหม่ มีมุมมองชุดใหม่ และวิธีมองเมืองไตก็จะเปลี่ยนไป

ด้วย เมืองไต้หวันยังไม่ชัดเจน ในช่วงหลังผมอ่านงานเกี่ยวกับ border town มาก และกลับไปอ่านงานของ Charles F. Keyes พุดถึงแม่สะเรียงในปี 1968 ในปีนั้นเป็นเมืองที่เป็น sleepy town แบบเฉื่อยๆ เป็นบ้านไม้ต่างๆ ปี 2559-2560 ผมไปแม่สะเรียงแล้วมันดูคึกคักแทบจะไม่เคยหลับ ผู้คนพลุกพล่าน ไม่ใช่เมือง border town แล้วแต่กลายเป็น border city คือแบบมันเปลี่ยนแปลงเร็วมาก และต้องมองแม่สะเรียง มุมมองใหม่ ทำไม? เพราะถ้าเราจะคิดในมุมมองจากเมืองไทยอย่างเดียว มันไม่พอ เราต้องคิดว่าคนในท้องถิ่นเขาคิดไปถึงที่อื่นแล้ว

สนาม: ประสบการณ์ชีวิตและการเคลื่อนย้ายของผู้หญิงไทยที่ย้ายถิ่นกลับจากเนเธอร์แลนด์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปณิธิ บรรวณ

สิ่งที่เล่าเป็นการสะท้อนงานวิจัยของตัวเองที่เห็นถึงความสัมพันธ์ของตัว perspective turn ที่สัมพันธ์กับตัวละครเปียบิวรี่วิจัยที่เราต้องปรับ เมื่อ 17 ปีที่แล้ว ไปเรียน ป.โท-ป.เอก ที่เนเธอร์แลนด์ 7 ปี และทำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก โดยศึกษาผู้หญิงไทยที่แต่งงานกับสามีชาวดัตช์ แล้วก็ออกจากสนามมาเป็นเวลา 10 ปี ถึงแม่ผ่านมา 10 ปี ก็ยังติดต่อกับพี่ๆ คนไทยเหล่านั้นอยู่ เราพบว่าเขาย้ายกลับมาอยู่ประเทศไทย จึงเป็นที่มาของงานวิจัยชิ้นนี้ ซึ่งประเด็นที่น่าสนใจคือ คนที่เราศึกษาคือคนเดิมที่เราเคยเจอเขาเมื่อ 17 ปีที่แล้ว แต่ว่าพื้นที่เปลี่ยน พื้นที่กลับมาที่เมืองไทย เพราะคนกลุ่มนี้ย้ายถิ่นกลับมาเมืองไทย ลงไปเก็บข้อมูลทั้งหมด 12 คน สัมภาษณ์ทั้งผู้หญิงไทยและผู้ชายชาวดัตช์ การทำวิจัยชิ้นนี้ เป็นเหมือนการทบทวนตัวเองว่า ทำไมเรื่องบางเรื่องตอนนั้นเราไม่เห็น ทำไมพอเราเปลี่ยน perspective ทำให้เราเห็นในเรื่องบางเรื่องเพิ่มขึ้น ตอนนั้นเราก็เหมือนว่าอยู่ดีๆ ผู้หญิงก็วาร์ป (warp) ไปถึงเนเธอร์แลนด์แล้ว เราไม่ได้สนใจเลยว่าขั้นตอนของการขอวีซ่าที่เป็นวีซ่าระยะยาวมันสร้างความวิตกกังวลของเขายังไง เขารู้วิธีการเหล่านี้ยังไง การจองตั๋วเครื่องบิน เขาทำอย่างไร เราไปถามเขาว่า ปรับตัวอย่างไร สามีเป็นอย่างไร ไปดูความสัมพันธ์เชิงครอบครัว (Family relation) แต่เราไม่สนใจเลยว่าเขาย้ายไปอยู่ บางคนยังพูดดัตช์ไม่คล่อง บางคนพูดภาษาอังกฤษไม่ได้ เขาเดินทางในชีวิตประจำวันในพื้นที่เหล่านั้นอย่างไร ระบบรถราง ซึ่จักรยาน ขนบของการใช้การขนส่งมวลชน เช่น ถ้าเราไม่รอรถเมล์ ที่ป้ายรถเมล์ รถจะไม่จอดให้เราขึ้น จะโบกเรียกรถเมล์ไม่ตรงป้ายรถเมล์ไม่ได้ ซึ่งต่างกับที่เมืองไทย เรื่องการใช้ชีวิตแบบนี้ ทำไมเรามองไม่เห็นประเด็นนี้

พอกลับมาเมืองไทย ได้พูดคุยอภิปรายกับผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประเสริฐ แรงค์กล้า ที่ทำ cluster ประเด็น Mobility จึงนำแนวคิดดังกล่าวมาจับเรื่องการย้ายถิ่นของผู้หญิงไทยที่แต่งงานกับสามีชาวต่างชาติ ดูบ้างและก็เป็นช่วงที่เขาย้ายถิ่นกลับมาเมืองไทย ซึ่งถ้ามองด้วย migration study จะเรียก การกลับมาว่า return migration หรือ retired migration เพราะว่าองค์ความรู้เชิงการย้ายถิ่นจะจัดประเภทการย้ายถิ่น แต่ถ้าเราเอา mobility มาจับจะทำให้เราเข้าใจอะไรได้มากขึ้นกว่าเดิม แล้วด้วยตัวความสนใจของตัวเองก็เห็นว่า งานเรื่องของ mobility ยังเป็น gender neutral ยังไม่ค่อยได้มองว่าผู้หญิง ผู้ชาย มีประสบการณ์การเคลื่อนย้ายต่างกันไหม ในบางสถานการณ์ผู้หญิงมีโอกาสในการเคลื่อนย้ายมากกว่าผู้ชาย ด้วย งานเราจึงเอา mobility มาผสมผสานกับประเด็นเพศภาวะ แล้วก็มองพื้นที่ในแง่ geographies of power เพราะว่ามันสตรีนิยมช่วงหลังก็ใช้ feminist geography คือ มองเรื่องภูมิศาสตร์ที่มันสะท้อนกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และมีตีใน gender ด้วย การอภิปรายในวันนี้จึงเป็นการเล่าข้อมูลในสนามที่สะท้อนระเปียบิวรี่วิจัยด้วย

เพราะฉะนั้น เราจะมองพื้นที่ในแง่ที่เป็น geographies of power ด้วย ซึ่งมันมีส่วนในการหล่อหลอมการเคลื่อนย้ายของผู้คน และมอง geographies of power ในมิติของความไม่เท่าเทียมของ

เศรษฐกิจระดับโลกด้วย การที่ผู้หญิงตอนแต่งงานย้ายไปอยู่ประเทศเนเธอร์แลนด์เพราะมองว่าเป็นประเทศที่มีเศรษฐกิจที่ดีกว่า ย้ายไปเพื่อโอกาสทางเศรษฐกิจที่ดีกว่าด้วย แต่ช่วงหลังมันเริ่มเห็นการเคลื่อนย้ายกลับของผู้คนด้วย คือไม่ได้ผูกขาดการเคลื่อนย้ายจากประเทศด้อยพัฒนาไปประเทศที่พัฒนาแล้ว มันมีการเคลื่อนย้ายกลับของผู้คนจากที่เคยอยู่ประเทศพัฒนาแล้วและก็ย้ายมาอยู่ในประเทศที่กำลังพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นคนไทยที่เกษียณจากตัวเอง ชาวสวีเดน ชาวเยอรมัน ย้ายมาอยู่บ้างสะพาน หรือแม้กระทั่งผู้หญิงที่แต่งงานข้ามวัฒนธรรมก็ย้ายกลับ อันนี้ก็เห็นแนวโน้มหนึ่งของโลกเหมือนกันเพราะว่าไม่ใช่แค่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างเดียว มีปรากฏการณ์ของชาวโมร็อกโกที่เคยย้ายไปอยู่เยอรมนีแล้วพอเริ่มเกษียณก็เริ่มเคลื่อนย้ายไปมาระหว่างเยอรมนีกับโมร็อกโกหรือบางทีไปอยู่ที่โมร็อกโกเลย สิ่งนี้จึงชี้ให้เห็นว่ามิติของการเคลื่อนย้ายก็ไม่ได้เป็นการเคลื่อนย้ายจาก Global South ไป Global North แล้ว แต่สะท้อนให้เห็นการเคลื่อนย้ายกลับไปกลับมาแบบนี้ด้วย

นอกจากนี้ ประเด็นหนึ่งที่เราเห็นคือ geographies of power ที่สัมพันธ์กับมิติของ gender เราพบว่าความเป็นผู้หญิง ความเป็นลูกสาวมันส่งผลให้ผู้หญิงต้องเคลื่อนย้าย ตอนผู้หญิงแต่งงานก็ต้องเคลื่อนย้ายตามสามีไปอยู่ประเทศเนเธอร์แลนด์ พอตอนสามีเกษียณตัวเองก็ต้องเคลื่อนย้ายกลับตามสามีมาที่เราเห็นช่วงอายุของผู้หญิงกับสามีจะห่างกันมาก ก็คือผู้หญิงอายุ 39-68 ปี ส่วนสามีอายุ 57-80 ปี เพราะฉะนั้น กรณีนี้ สามีเกษียณแล้วอยากกลับมาอยู่เมืองไทย ชอบแสงแดด ผู้หญิงเองยังเป็นวัยกลางคนหรือว่าปลายๆ จริงๆ แล้วกรณีนี้ น่าแปลกใจ ผู้หญิงบอกว่ายังไม่อยากย้ายกลับมาประเทศไทย ยังอยากอยู่ที่เนเธอร์แลนด์ เพราะว่าบางคนไปอยู่มาประมาณ 5-30 ปี บางคนไปอยู่นานมากจนเขาไปสร้างเครือข่ายทางสังคม ไปปรับตัวกับชีวิตที่นั่นได้แล้ว เขากลับรู้สึกว่าจะยังไม่อยากย้ายกลับมาประเทศไทย แต่สามีอยากย้ายกลับประเทศไทย ภรรยาจึงต้องย้ายตามกลับมา จึงเห็นได้ว่า การเคลื่อนย้ายมันจึงถูกหล่อหลอมด้วยความเป็นผู้หญิง ความเป็นภรรยา ความเป็นลูกสาวได้เหมือนกัน

มีบางกรณีของผู้หญิงเมื่อย้ายกลับมาประเทศไทยตามสามีที่เกษียณ แล้วทำงานที่ประเทศไทย งานศึกษาการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมส่วนใหญ่จะเน้นกลุ่มผู้หญิงที่มาจากชนบท แต่ว่าในงานนี้จะเห็นกลุ่มผู้หญิงที่เขามีการศึกษาด้วย กลุ่มนี้คือกลุ่มที่มีสามีเกษียณแล้ว แล้วตัวเองย้ายกลับมาทำงานที่ประเทศไทย ประกอบกับเศรษฐกิจยุโรปไม่ดีและก็มีโอกาสในการทำงานในประเทศไทย จึงย้ายกลับมา มีกรณีหนึ่งน่าสนใจมาก เพราะว่าย้ายครั้งแรกไม่ได้ย้ายมาที่ประเทศไทย ได้งานที่สิงคโปร์ก่อน แล้วสามีมาซื้อคอนโดมิเนียมที่ระยอง แล้วแม่ของผู้หญิงอยู่ที่สนามบินน้ำ ชีวิตของเขาก็คือพอเมื่อไหร่ที่มีวันหยุดก็ต้องบินจากสิงคโปร์ แล้วก็ไปหาสามีที่ระยอง แล้วไปเยี่ยมแม่ที่จังหวัดนนทบุรี ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า ชีวิตของเขานั้นก็เคลื่อนย้าย ไม่ได้ลงหลักปักฐานในพื้นที่ใดหนึ่ง ต่อมาเขาก็มาทำงานที่ธนาคารกรุงเทพ และเข้าคอนโดอยู่ที่กรุงเทพ แต่สามีไม่ชอบกรุงเทพ จึงอยู่ที่คอนโดที่ระยอง เพราะฉะนั้นชีวิตเขาก็เคลื่อนย้ายไปตลอดด้วย

มีอีกกรณีหนึ่งที่สามีเป็นวิศวกรน้ำมัน และในช่วงนี้อุตสาหกรรมประเภทนี้เริ่มถดถอยลง ทำให้ตัวสามีของเขามองว่ามีโอกาสทำงานอยู่ที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงย้ายกลับมาที่ไทยทำเป็น freelance ส่วนผู้หญิงก็มาเปิดร้านกาแฟ จึงเห็นได้ว่า ด้วยเงื่อนไขของชีวิตความเป็นภรรยา ความเป็นลูกสาว ทำให้ผู้หญิงเหล่านี้ต้องเคลื่อนย้ายกลับมา

สนามอาจจะไม่ใช่พื้นที่ที่ผู้คนกำลังอาศัยและดำเนินชีวิตประจำวันอยู่ในขณะที่เราลงไปศึกษาอย่างเดียวเท่านั้น เราพบว่าจินตนาการหรือการวางแผนในการย้ายถิ่นก็สำคัญ คือตัวยังอยู่ในเนเธอร์แลนด์ ถ้าเราไปยึดติดสนามที่เป็นพื้นที่ เราก็คงศึกษาเขาแต่เพียงในเนเธอร์แลนด์ จริงๆ แล้วจินตนาการและการเตรียมการที่จะเคลื่อนย้ายเกิดขึ้นในหลายๆ พื้นที่ และเกี่ยวข้องกับการสะสมทุน (capital accumulation) ซึ่งจะนำไปสู่ศักยภาพที่จะทำให้สามารถเคลื่อนย้ายได้ (potential to move) เพราะฉะนั้น สนามใน

การศึกษาจึงอยู่หลายพื้นที่เหมือนกัน เช่น มีกรณีหนึ่งที่ตอนนี้อยู่เนเธอร์แลนด์อยู่ แต่ว่าเขาขายที่ดินจัดสรรที่เพชรบุรีซึ่งเป็นบ้านเกิดของเขา ขายที่ดินจัดสรรให้กับคนไทยในเนเธอร์แลนด์ว่าจะซื้อที่แปลง พอผ่อนที่ดินหมด เขาก็จะเริ่มปลูกบ้าน แล้วพอเกษียณก็จะกลับมาอยู่ที่เพชรบุรี สิ่งนี้เราก็เห็นสนามมันไม่ได้อยู่ในพื้นที่ที่เขากำลังดำเนินชีวิตประจำวันอยู่ด้วย แต่แผนในอนาคตของเขา จินตนาการของเขามีสต่อพื้นที่ก็เป็นสิ่งที่เราอาจจะละเลยไม่ได้ในการทำงานวิจัยในยุคปัจจุบันที่ผู้คนเคลื่อนย้าย แล้วก็วางแผนอนาคตในการเคลื่อนย้ายด้วย

มีอีกกรณีหนึ่งที่น่าสนใจ คือ พี่ผู้หญิงคนนี้ทำธุรกิจทัวร์ ช่วงเดือนเมษายน ดอกทิวลิปบานนักท่องเที่ยวไทยหยุดสงกรานต์ก็จะไปเที่ยวเนเธอร์แลนด์ พี่คนนี้ก็อยู่เนเธอร์แลนด์และก็จะประสานกับบริษัททัวร์ต่างๆ เพื่อรับทัวร์นักท่องเที่ยวชาวไทย พอมาถึงช่วงฤดูหนาวที่เนเธอร์แลนด์นั้นหนาวมากนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติก็จะมาเที่ยวเมืองไทยกัน พี่ผู้หญิงคนนี้ก็เลยบินกลับมาอยู่เชียงใหม่ 3 เดือน แล้วก็ประสานกับบริษัททัวร์ต่างๆ เพื่อรับนักท่องเที่ยวจากเนเธอร์แลนด์มาเที่ยวเมืองไทย จะเห็นว่าชีวิตของผู้หญิงก็เคลื่อนย้ายไปตามพื้นที่เพื่อเสาะหาโอกาสทั้งในเชิงเศรษฐกิจด้วย เราอย่ามองแค่ผู้หญิงเองเคลื่อนย้ายเพียงเพราะความเป็นลูกสาว แต่ว่าโอกาสในเชิงเศรษฐกิจก็มาหล่อหลอมการเคลื่อนย้ายของผู้หญิงกลุ่มนี้ด้วยเหมือนกัน

จากการลงสนาม ช่วยให้เห็นว่า life transitions ของผู้หญิง ของสามี หรือของสมาชิกในครอบครัวของผู้หญิงเอื้อต่อการเคลื่อนย้าย แต่ก็จำกัดการเคลื่อนย้ายหรือทำให้ผู้หญิงเคลื่อนย้ายได้ไม่เต็มที่ อย่างกรณีผู้หญิงคนหนึ่งที่เคลื่อนย้ายจากกรุงเทพฯ ไประยองเพื่อไปหาสามี แล้วก็มาดูแลแม่ที่จังหวัดนนทบุรี ดูเหมือนว่าผู้หญิงเคลื่อนย้ายตลอดเวลา แต่มโนทัศน์ mobility ซึ่ให้เห็นว่า อย่าไปมองว่าผู้หญิงเคลื่อนย้ายได้อย่างอิสระ การเคลื่อนย้ายของผู้หญิงถูกจำกัดอยู่ภายในพื้นที่ดังกล่าวด้วย เพราะภาระหน้าที่ของการทำมาหากิน การเป็นลูกสาว การเป็นภรรยา นี่เป็นประเด็นที่น่าสนใจว่า เราอย่าไปคิดว่าปัจจุบันนี้คนสามารถเคลื่อนย้ายได้เสรีขึ้น โลกมัน global แต่ว่าภายใต้การเคลื่อนย้ายมันถูกจำกัดอยู่ในบางพื้นที่ของเขาเท่านั้น ที่สัมพันธ์กับ life transitions ของเขา ของครอบครัวของเขา

อีกประเด็นหนึ่งที่เราจะไม่เคยถาม ถ้าไม่ได้เอา mobility มาศึกษาปรากฏการณ์ ก็คือ แล้วถ้าย้ายกลับมาประเทศไทย แล้วมาอยู่ที่ไหนกัน แล้วทำไมเลือกอยู่อาศัยในพื้นที่ตรงนั้น อันนี้น่าสนใจว่า สนามก็สะท้อนจินตนาการเหมือนกัน สนามในงานศึกษานี้สัมพันธ์กับจินตนาการของผู้หญิงด้วย เพราะว่า เราเห็นว่ามุมมองและประสบการณ์ที่ผู้หญิงอยู่อาศัยจริงกับในจินตนาการ หรือการกลับมาเยี่ยมเป็นครั้งคราวเป็นคนละเรื่องกัน ผู้หญิงหลายคนเล่าว่า ตอนอยู่เนเธอร์แลนด์เมื่อ 10 กว่าปีที่แล้ว เขาส่งเงินกลับบ้านมาซ่อมบ้านที่เมืองไทย ซึ่งเป็นบ้านอย่างดี วางแผนว่าเมื่อหลังเกษียณ กลับมาจะมาอยู่กับพ่อแม่ตัวเองหรือบ้านก็ใกล้ๆ แต่พอกลับมาอยู่เมืองไทยจริงๆ ผู้หญิงหลายคนอยู่ใกล้ๆ กับครอบครัวไม่ได้ เพราะว่าญาติพี่น้องมาขอยืมเงินบ้าง เดินเข้าครัวเปิดอาหารกิน สามีก็งงเพราะอยู่ดีๆ ญาติๆ ของภรรยาไทยก็เดินเข้าบ้านมาในครัว มาทานข้าว สุดท้ายผู้หญิงไทยกับสามีรู้สึกว่าการความเป็นส่วนตัว กลายเป็นว่าบ้านนั้นจึงให้ญาติอยู่ไปในชุมชนเดิมของตัวเอง ผู้หญิงและสามีก็มาซื้อบ้านอยู่หัวหินเพื่อที่จะรักษาระยะห่าง ฉะนั้นจินตนาการต่อการเคลื่อนย้ายที่สัมพันธ์ต่อพื้นที่ต่างจากเมื่อย้ายกลับมาอยู่อาศัยจริงๆ นี่เป็นประเด็นหนึ่งที่ทำให้เราเห็นว่าสนามจึงเคลื่อนไปเรื่อยๆ

นอกจากนี้ผู้หญิงไทยและสามีฝรั่งตอนมาเที่ยวเมืองไทยก็สนุก พอย้ายกลับมาอยู่เมืองไทยนานๆ 10 ปี กลับรู้สึกว่าจะไม่ค่อยชอบชีวิตความเป็นอยู่ในประเทศไทยแล้วโดยเฉพาะสามี สุดท้ายก็มีแผนจะขายบ้าน และย้ายกลับไปอยู่ที่เนเธอร์แลนด์ ก็จะเห็นเงื่อนไขของชีวิตที่มันหลากหลายที่สัมพันธ์กับพื้นที่และ

จินตนาการต่อพื้นที่ เพราะฉะนั้นในแง่นี้ เมืองไทยที่เคยมองว่าเป็นบ้านในสมัยที่ตนเองยังอยู่เนเธอร์แลนด์ อาจจะไม่ได้อาจเรียกว่าบ้านได้อย่างเต็มปากเวลาที่ย้ายกลับมาอยู่ที่ประเทศไทยแล้วอย่างเต็มตัว

อีกประเด็นหนึ่งที่เราสนใจ คือในการเคลื่อนย้ายที่สัมพันธ์กับพื้นที่ในสนามของเรา มันมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจ gender power relation ด้วย ตอนที่ไปอยู่เนเธอร์แลนด์ ผู้ชายค่อนข้างมีอำนาจ เพราะว่าเอกสารต่างๆ เป็นภาษาดัตช์ ผู้หญิงก็ต้องพึ่งพาในระดับหนึ่ง แต่พอย้ายกลับมาแล้ว เห็นการเปลี่ยนผ่านของ gender power relation ที่สัมพันธ์กับพื้นที่ผู้หญิงและสามีเคลื่อนย้ายกลับมาอยู่ด้วย ก็คือว่า บ้านไม่ใช่ชื่อของผู้ชาย เอกสารต่างๆ ก็เป็นภาษาไทย สามีฝรั่งก็สะท้อนมุมมองการใช้ชีวิตที่สัมพันธ์กับพื้นที่เหมือนกันว่า ถ้าภรรยาไทยเกิดเสียชีวิตไปก่อน แล้วขายบ้านที่เมืองนอกไปแล้ว และมาซื้อบ้านที่เมืองไทย เป็นชื่อของภรรยา ญาติภรรยาจะยังคงดูแลหรือไม่เมื่อยามเขาแก่เฒ่า สะท้อนความไม่แน่นอนของอนาคต ซึ่งก็เป็นเรื่องที่อาจารย์จักรกริชจะพูดต่อว่าถ้าเราจะศึกษาเรื่องอนาคต เราจะเข้าใจมันได้อย่างไร

มานุษยวิทยาอนาคต (Anthropology of the Future)

รองศาสตราจารย์ ดร.จักรกริช สังขมณี

สิ่งที่ผมจะเล่าจะเชื่อมต่อกับที่อาจารย์ยุคนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของวิธีวิทยาผ่านอัตชีวประวัติการทำงาน อาจารย์ชี้ให้เห็นว่าความสนใจในเชิงวิชาการและวิธีวิทยานั้นตัวเองไม่ได้กำหนดเองทั้งหมด แต่สัมพันธ์กับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งอาจผุดขึ้นมาโดยที่เราไม่ได้คาดคิด และอาจารย์นี่เองก็เล่าให้เห็นการที่ได้ย้อนกลับไปพื้นที่และชี้ให้เห็นมุมมองที่เราไม่เคยมองมาก่อน ส่วนอาจารย์ปณิธิ ก็ชี้ให้เห็นการปรับเปลี่ยนวิธีการมองสนามที่เกิดจากการเคลื่อนย้ายในลักษณะต่างๆ ซึ่งส่งผลต่อการปรับวิธีการมองในแบบที่ต่างออกไป

เมื่อ 14 ปีที่แล้ว ผมเดินทางมาที่อุบลราชธานี เพื่อที่จะค้นหา “สนาม” ตอนเริ่มทำวิทยานิพนธ์ ผมเองไม่ได้มีสนามตั้งแต่ต้น สนใจเพียงภาคอีสานและการจัดการน้ำโขง ในตอนที่มาถึงที่นี่จึงอยากจะทำทางไล่ไปตามตามหมู่บ้าน/ชุมชนที่อยู่ตามแม่น้ำต่างๆ เพื่อค้นหาสนามที่เหมาะสมต่อการทำวิจัยในตอนนั้น แรกเริ่มเดิมที ผมมาด้วยความคาดหวัง มาด้วยการพยายามค้นหา มาด้วยความไม่รู้ มาด้วยความที่พยายามมองไปในสิ่งที่เรายังไม่ค้นพบ ในตอนนั้น สิ่งที่คาดหวังก็คือ การมองหาว่าเราจะหาหมู่บ้านที่เราจะทำงานได้อย่างไร เราจะได้ข้อมูลหรือไม่ เราจะกลับไปเขียนอย่างไร พูดได้ง่ายว่า เรื่องราวของอดีตที่วานี้ เป็นเรื่องราวของการมองไปยังอนาคตอันใกล้ในตอนนั้น ใกล้ก็คือว่า ภายในหนึ่งเดือนนี้ผมจะเข้าไปที่หมู่บ้านไหนได้บ้าง หรืออีก 6 เดือน ผมจะทำงานกับใครได้บ้าง ผมจะเก็บข้อมูลได้ถึงไหนแล้ว หรือมองไปอีก 3 ปีว่าผมจะทำวิทยานิพนธ์จบหรือไม่จากข้อมูลที่นี่ ทั้งหมดทั้งหมดการทำงาน “สนาม” ในตอนนั้น มันจึงเป็นเรื่องราวของอนาคต ของการคาดการณ์ การคาดหวัง การคาดคะเนทั้งสิ้น

ผมเชื่อว่าทุกท่านที่อยู่ที่นี่มีความคาดหวังว่าจะได้ฟังอะไรจากเวทีนี้ หรือบางท่านอาจจะคาดเดาได้ว่าวิทยากรจะพูดเรื่องอะไร ฉะนั้น ที่เราอยู่ที่นี่ต่างคนก็มีความคาดหวังหรือการคาดการณ์แตกต่างกันออกไป บางคนคาดหวังว่าจะได้ทราบว่าในโลกที่พลิกผันจะมีเครื่องมืออะไรที่นำไปใช้ได้ บางคนอยากทบทวนความเข้าใจเรื่องวิธีวิทยา บางคนอยากมาฟังประสบการณ์ และหวังว่าประสบการณ์ของการย้อนคิดนั้นจะทำให้เขาสามารถคิดอะไรต่อไปได้ ทุกท่านที่อยู่ที่นี่ เราต่างมีความหวังไปกันคนละแบบ เพราะว่าเรามีอนาคตบางอย่างที่อาจจะเหมือนและไม่เหมือนกัน พูดด้วยภาษาใหม่ก็คือว่า อนาคตไม่ใช่สิ่งที่อยู่ข้างหน้าเท่านั้น หากแต่อนาคตคือสิ่งที่กำหนดปัจจุบันกาลของเราด้วย กำหนด present/presence ของเรา เพราะฉะนั้นแล้วมานุษยวิทยาที่สนใจ ethnographic present—ไม่ว่ามันจะหมายถึงการจดจ่ออยู่กับปัจจุบันหรือ การดำรงอยู่ในสนาม—จะไม่สนใจอนาคตไม่ได้ เพราะว่าอนาคตไม่ใช่สิ่งที่แปลกปลอมจากโลก

ที่เราดำรงอยู่ อนาคตไม่ใช่สิ่งที่อยู่ข้างหน้าปราศจากคุณค่าต่อปัจจุบัน หากแต่อนาคตคือสิ่งที่กำหนดความเป็นไปของมนุษย์และปฏิบัติการในปัจจุบันด้วย ในที่นี้ผมจะพูดถึงเรื่องอนาคต หรือการศึกษาเกี่ยวกับอนาคต ว่ามันสำคัญอย่างไรกับการทำความเข้าใจโลกที่มันเปลี่ยนแปลงไป หรือแม้กระทั่งโลกปัจจุบันที่เราอาศัยอยู่

ในช่วงไม่กี่เดือนที่ผ่านมาที่เกิดกระแสของการลุกฮือขึ้นของคนรุ่นใหม่ในประเทศ และคำคำหนึ่งซึ่งเรามักจะเห็นคนรุ่นใหม่เหล่านี้พูดอยู่ตลอดเวลา ก็คือ “ให้มันจบที่รุ่นเรา” คำพูดแบบนี้มันมีความหมายที่สำคัญมาก ไม่ว่าจะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับเขาก็ตาม มันเป็นคำที่มีการมองไปยังอนาคต มันเป็นคำที่บอกถึงอดีตว่า ไซ้! มันมีสิ่งหลายๆ สิ่งที่ยังมันส่งสมมานาน แล้วเรารู้สึกไม่พอใจ แล้วเรามองว่าประวัติศาสตร์มันควรจะต้องมีการเปลี่ยนแปลง มีการข้ามไปยังอะไรสักอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจจะไม่รู้ว่ามันคืออะไร แจ่มบางอย่างก็รู้ว่าไม่อยากให้มันดำเนินต่อไปในอนาคต อยากให้มันจบแน่ที่รุ่นเรา

คำพูดดังกล่าวมันมีนัยยะของสิ่งที่เราเรียกว่า post-generation หรือเป็นการมองข้ามผ่านช่วงวัยของกลุ่มคน คนปัจจุบันจำนวนไม่น้อยอาจจะให้ความสนใจกับปัจจุบันว่าจะดำรงชีวิตอยู่อย่างไร แต่บางคนก็ชอบครุ่นคิดถึงอดีต และมองว่าอดีตมีนัยยะสำคัญต่อการทำความเข้าใจสภาวะหรือความสัมพันธ์ของผู้คนในปัจจุบัน ทั้งการมองที่เน้นไปยังอดีตและปัจจุบันต่างมีคุณูปการของมันอันนี้ผมคิดว่าเราพอจะทราบกันดีอยู่แล้ว แต่สิ่งที่มันจะเกิดขึ้นจากข้อความหรือขบวนการเคลื่อนไหวของคนรุ่นใหม่ที่ผมยกมานี้ มันสะท้อนการมองแบบ future-oriented หรือมองไปยังอนาคต การมองไปยังอนาคตซึ่งมันจะเติมเต็มได้ หรือเติมเต็มไม่ได้ มันกำหนดการกระทำที่เกิดขึ้นในวันนี้ ก็คือความไม่พอใจ ความไม่ยอมจำนนที่จะให้สถานการณ์แบบนี้ดำเนินต่อไปอีก ถ้าเกิดว่าพวกเขาเหล่านี้ไม่มีวิธีคิดถึงเรื่องอนาคตว่ามันควรจะเป็นอย่างไรแล้ว การกระทำหรือปฏิบัติการแบบรวมหมู่แบบนี้ก็จะไม่เกิด อย่างไรก็ตาม ไม่ใช่ทุกคนรุ่นใหม่จะมีวิธีการมองถึงอนาคตอย่างเดียวกัน มันก็มีอนาคตอีกหลายแบบ ไม่ใช่มี common future แบบเดียวกันเสมอไป แต่ว่า futures ต้องเติม s ว่าแต่ละคนก็มี future ที่แตกต่างกันไป หรือคำที่เรามักจะเห็น คือ “#ถ้าการเมืองดี ...” ตัวอย่างจากเว็บ The Matter ได้ทำ infographic (รูปภาพประกอบ) ให้เห็นว่าถ้าการเมืองดีอะไรจะเกิดขึ้น หรืออะไรคือสิ่งที่มันเป็นไปได้ หรือมันควรจะเป็นอย่างนั้นตั้งแต่ต้นแล้ว แต่มันไม่เกิดขึ้น ฉะนั้น คำว่า #ถ้าการเมืองดี ... เป็น if-clause เป็นการพูดถึงสิ่งที่คาดหวังหรือคาดการณ์ มองไปอนาคตว่าอะไรมันควรจะเป็น อะไรมันควรจะมี

ภาพประกอบ โดย The Matter

ผมคิดว่าหลายๆ คนรวมถึงผมด้วย อาจจะมี ความคุ้นชินกับวิธีการคิดแบบมานุษยวิทยาเชิงประวัติศาสตร์ ก็คือว่า การที่จะทำความเข้าใจสังคมใดสังคมหนึ่ง สิ่งสำคัญคือการต้องย้อนให้เห็นถึงที่มา พัฒนาการในทางประวัติศาสตร์ของผู้คนเหล่านั้นว่าเขาเติบโตหรือมีประสบการณ์ชีวิตมาอย่างไร (becoming) หรือชุมชนนี้มีพัฒนาการมาแบบไหน น้อยครั้งที่เราจะมองว่าเขานั้นมองไปยังอนาคตอย่างไร หรือว่าอนาคตมีส่วนในการกำกับกรกระทำของเขา (action) หรือ livelihood strategy ของพวกเขา อย่างไรก็ตามวันนี้ผมคิดว่าสิ่งเหล่านี้มันเรียกร่องเราแล้ว อนาคตกำลังเรียกร่องเราให้ต้องหันมาสนใจศึกษา if clause เหล่านี้ ไม่เช่นนั้นเราจะทำความเข้าใจ movement ที่มันกำลังเกิดขึ้นตอนนี้ไม่ได้ หรือทำความเข้าใจความโกรธเคืองที่มันเกิดขึ้นตอนนี้ไม่ได้เลย แม้ว่าความโกรธเคืองเหล่านั้นเป็นประสบการณ์จากอดีตก็จริง แต่มันสิ่งสมมาด้วยการรับรู้เกี่ยวกับอนาคตที่มีความน่าจะเป็นด้วย ฉะนั้นมานุษยวิทยาควรจะเป็นศาสตร์หนึ่ง ซึ่งนอกจากจะทำความเข้าใจที่มาของปัจจุบัน (present) แล้ว เราจึงยังควรพิจารณาความ

เข้าใจหรือปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องกับอนาคตด้วย นี่เป็นสิ่งที่ผมพบว่าขาดหายไปอยู่พอสมควร อย่างน้อยที่สุดในการศึกษามานุษยวิทยาของไทยเรา นั่นคือสิ่งที่เราเรียกว่า future orientation การมองไปยังอนาคต

ผมยกตัวอย่างงานที่สำคัญชิ้นหนึ่งก็คืองานของ อรุณ อับปาตุรย์ (Arjun Appadurai) ซึ่งเป็นงานรวบรวมผลงานข้อเขียนของเขา โดยใช้อินเดียเป็นฐานของการทำความเข้าใจกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งในเรื่องของความเหลื่อมล้ำ เรื่องของโลกาภิวัตน์ เรื่องของความยากจน เขารวบรวมผลงานมาเป็นหนังสือชิ้นนี้ ชื่อว่า *The Future as Cultural Facts: Essays on Global Conditions* (2013) บอกว่าอนาคตนั้นมันเป็นวัฒนธรรมแบบหนึ่งที่เราควรจะต้องศึกษา

“We need to construct an understanding of the future by examining the interactions between three notable human preoccupations that shape the future as a cultural fact : ... imagination, anticipation, and aspiration.”

ในการที่เราจะทำความเข้าใจถึงอนาคตได้ อับปาตุรย์ใช้คำว่า มานุษยวิทยาจำเป็นจะต้องศึกษาสิ่งที่เราเรียกว่าเป็น capacity to aspire ความสามารถของคนในการที่จะฝ่าฝืน ปรารถนา หรือทะเยอทะยานที่จะเป็นอะไรหรือไม่อยากจะเป็นอะไร บางคนบอกว่า ที่ที่เราอยู่นี้จะฝืนถึงอะไรไม่ได้เลย อยู่ในโลกที่มันตึงเครียดมาก แต่บางคนบอกว่าถึงแม้มันเป็นไปไม่ได้แต่ก็ยังมีความฝัน อับปาตุรย์บอกว่า เราต้องสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับอนาคตในการพิจารณา 3 สิ่งที่สำคัญที่จะเป็น “future as cultural facts” นั่นคือ จินตนาการ (imagination) ความคาดหวัง/ความคาดหมาย (anticipation) และความทะเยอทะยาน (aspiration) สิ่งเหล่านี้อยู่ในมวลมนุษยชาติทุกคน แต่ว่าเรากลับสะท้อนถึงมันน้อยไป

ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา นักมานุษยวิทยากลุ่มหนึ่งในโลกพยายามที่จะสร้างวิธีการศึกษาโลกที่มันพลิกผัน และรวมถึงปัญหาต่างๆ ที่มันสั่งสมมาไม่ว่าจะจะเป็นปัญหาในระดับท้องถิ่น ปัญหาในระดับที่มันเป็นเครือข่ายออกไป และปัญหาในระดับโลก แล้วก็เรียกวิธีการศึกษาแบบใหม่ๆ เหล่านี้ต่างกันออกไป มีหลายคำซึ่งเป็นคำที่มักจะใช้กัน เช่น speculative anthropology หรือมานุษยวิทยาว่าด้วยการคาดคะเนว่าอนาคตมันจะเกิดอะไรขึ้น หรือว่า anticipated คือการคาดคะเน คาดเดา คาดหมายเหมือนกัน บ้างก็เรียกแนวทางการศึกษาเหล่านี้รวมๆ ว่า anthropology of the futures

เราจะศึกษาอนาคตได้อย่างไร แนนอนว่าหลายๆ คนอาจจะนึกถึงวิธีการแบบเดิมที่เราใช้กันเวลาเข้าไปในพื้นที่เพื่อศึกษาภาคสนาม ก็คือว่า มานุษยวิทยาต้องทำงานแบบ participatory observation หรือการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม หัวใจของวิธีการทางนักมานุษยวิทยาที่ทำให้ศาสตร์เราต่างจากศาสตร์อื่นก็คือเรามี participation หรือการเข้าไปมีส่วนร่วมในการศึกษา ที่ทำให้เราเข้าใจคนหรือชุมชนจากข้างใน อย่างไรก็ตาม participation อย่างเดียวนั้นอาจจะไม่เพียงพออีกต่อไปในโลกที่มันมีความผันผวนมาก ในโลกที่มันมีความไม่แน่นอนเยอะมาก ในโลกที่ความหวังเป็นสิ่งที่หายากมาก หรือในโลกของมโนทัศน์จินตนาการ ความคาดหวังถึงสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้น เราอาจจะต้องมาสนใจในสิ่งไปไกลมากกว่าการที่เราเข้าไป participation เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของผู้คนเหล่านั้น แต่ว่าการทำให้เราเข้าใจจิตใจและความคาดหวังต่อสิ่งที่ยังไม่เกิด ซึ่งกำหนดตำแหน่งแห่งที่ ตัวตน และปฏิบัติการของคนเหล่านั้นในปัจจุบันด้วย

นอกจากงานของอับปาตุรย์ ที่พูดถึงเรื่องสถานการณ์ของโลกในมิติต่างๆ แล้ว ยังมีงานของนักวิชาการอีกหลายคนก็บอกว่า ท่ามกลางโลกที่มันมีปัญหามากมาย โลกที่มันมีความเหลื่อมล้ำทางด้านเศรษฐกิจ โลกที่มันมีการไหลบ่าของทุนนิยม โลกที่มันมีสถานะที่ถูกทำลายด้านธรรมชาติเยอะแยะมากมาย นักมานุษยวิทยาจะอาศัยความรู้จากเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเองเท่านั้น จะเป็นวิธีการที่เพียงพอแล้วหรือ?

ดอนนา ฮาราเวย์ (Donna Haraway) กล่าวว่า การที่เราจะอยู่ร่วมกับสถานะปัญหาที่เกิดขึ้นในโลกได้ เราจะต้องอาศัยความรู้จากหลายๆ สรรพสิ่ง ซึ่งฮาราเวย์เรียกว่า SF ไม่ว่าจะ เป็น Science Fiction, Speculative Feminism, Speculative Fabulation, String Figure ฯลฯ เพื่อบอกว่ามานุษยวิทยาจะต้องเรียนรู้ที่จะไปเรียนรู้จากตัวแสดง กรอบคิด หรือทฤษฎีแบบอื่นด้วย ไม่ว่าจะ เป็นเรียนรู้จากการภาพหรือเรื่องเล่าในนวนิยายไซไฟ ความสัมพันธ์ที่เชื่อมกับอุปมาของการเล่นจากตาข่ายเชือก เรียนรู้จากสถานะของสัตว์ต่างๆ เช่น แมงมุม นักมานุษยวิทยาอีกคนก็คือ แอนนา ซิง (Anna Tsing) ก็บอกว่า ท่ามกลางจุดจบของสิ่งต่างๆ ในโลกที่เราอาศัยอยู่นี้ เราสามารถเรียนรู้จากเห็ดมีสตีตาเกะว่ามันมีความเชื่อมโยงกับการมีชีวิตรอดในโลกของทุนนิยม เชื่อมโยงกับผู้คนที่เป็นผู้อพยพ, คนพลัดถิ่น แรงงาน และมีความเชื่อมโยงกับผู้คนที่บริโภคสิ่งต่างๆ อย่งไร ฉะนั้น พุดง่ายๆ ก็คือว่า non-human หรือว่าสรรพสิ่งที่เป็นตัวแสดงที่ไม่ใช่มนุษย์เอง ก็เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความคาดหวัง ความเข้าใจการดำรงอยู่ในโลกที่มันมีปัญหาให้กับเราด้วยอย่างน้อยทั้งสองคนก็เป็นตัวตั้งตัวตีในการบอกว่า เราควรจะศึกษาสิ่งอื่นที่มากกว่ามนุษย์

หรืองานของนักปรัชญาที่ทำงานมีอิทธิพลต่อมานุษยวิทยา คือ ทิม มอร์ตัน (Tim Morton) และ บรูโน ลาทูร์ (Bruno Latour) ทั้งสองคนเป็นคนที่พูดถึงเรื่องของการศึกษาสังคมมนุษย์แบบใหม่ๆ และการศึกษามนุษย์ในเรื่องความหวังที่เชื่อมโยงกับสถานะที่มันเปลี่ยนแปลงไปด้วย มอร์ตันเขียนหนังสือหลายเล่ม และจุดเน้นของเขา คือ นิเวศทฤษฎี เช่นเดียวกับลาตูร์ที่สนใจในเรื่องของนิเวศทฤษฎี ในหนังสือเล่มล่าสุดของ ลาทูร์ *Down to Earth: Politics in the New Climatic Regime* นั้น พูดถึงสถานะโลกที่มันเกิดขึ้นมาว่าเราต้องการทำความเข้าใจในเรื่องของการเมือง (politics) แบบใหม่ ในโลกที่มันพยายามจะขับเคลื่อนไป ไม่ว่าจะ เป็นเรื่องของ Brexit หรือเรื่องที่รั้งขึ้นมาเป็นประธานาธิบดี การเอาตัวรอดท่ามกลางวิกฤตการณ์ climate change ท่ามกลางความยากจน เราไม่สามารถที่จะคิดแบบเดิมไม่ได้ เราต้องการวิธีคิดแบบใหม่ทั้งหมด

ฉะนั้น เราจะเห็นแนวทางการมองโลกที่มันเกิดขึ้นในวงการมานุษยวิทยา ซึ่งคำที่เราอาจจะไม่เห็นมาก่อน มีหนังสือ ชื่อ *A Possible Anthropology: Methods for Uneasy Times* (2019) ของ Anand Pandian ซึ่งตั้งคำถามว่าในช่วงเวลาที่มันยากลำบากอย่างนี้ มานุษยวิทยาจะมีวิธีการศึกษาอะไรอย่างไบบ้าง ในช่วงเวลาหลายปีที่ผ่านมา มานุษยวิทยาเป็นศาสตร์แรกๆ ที่กระตือรือร้นกับการที่จะพูดถึงสถานะของโลกที่พลิกผัน กับการมองไปยังอนาคตว่ามันมีความเป็นไปได้อะไรบ้าง หนังสือเล่มนี้จริงๆ แล้ว ทำงานคล้ายๆ กับที่ อาจารย์ยุคติพูดให้เราฟังว่า มันย้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของมานุษยวิทยา นักมานุษยวิทยาคลาสสิกเองทำงานอย่างไร แล้วปัจจัยที่มันเปลี่ยนแปลงไป มันเรียกร้องให้นักมานุษยวิทยาใหม่ทำงานไปอย่างไรบ้าง

การคิดถึงเรื่องอนาคตในวงการมานุษยวิทยาไม่ใช่เป็นปรากฏการณ์ที่เพิ่งเกิดทั้งหมด แม้กระทั่งนักมานุษยวิทยาคลาสสิกอย่าง มาร์กาเร็ต มีด (Margaret Mead) ก็ยังเป็นคนที่พูดถึงเรื่องอนาคตอยู่เสมอ มีคำพูดของมีด คำหนึ่งที่เรามักจะจำได้ คือ “Never doubt that a small group of thoughtful, committed, citizens can change the world. Indeed, it is the only thing that ever has.” เป็นการพูดถึงการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ และการมองศักยภาพของผู้คนในการเปลี่ยนแปลงอนาคต มีดเป็นหนึ่งในนักมานุษยวิทยาคนสำคัญซึ่งผลักดันให้เราพูดถึงอนาคต แม้ว่า มาร์กาเร็ต มีด จะถูกฝึกมาในกรอบความคิดมานุษยวิทยาสายอเมริกัน ซึ่งอาจจะมองเน้นไปยังประวัติศาสตร์ที่มันมีพัฒนาการต่อสังคมวัฒนธรรม แต่กระนั้น มาร์กาเร็ต มีด ก็ไม่ได้เป็นคนที่มองเฉพาะอดีตอย่างเดียว หนังสือเล่มนี้ *The World Ahead: An Anthropologist Anticipates the Future* (2005) เป็นหนังสือที่รวบรวมบทความของมีดซึ่ง

ชวนมองไปข้างหน้า ซึ่ให้เห็นว่านักมานุษยวิทยาเราคาดเดาหรือว่าคาดหมายในสิ่งที่มันจะเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างไร

ยังไม่ต้องพูดถึงว่างานมานุษยวิทยาจำนวนมากในระยะหลังหันมาให้ความสนใจกับการศึกษาสถานะของอนาคตกันมากขึ้น เช่น *Anthropology of the Futures* (2019) ของ Rebecca Bryant และ Daniel M. Knight, *Anthropologies and Futures* (2017) มี Juan Francisco Salazar, Sarah Pink, Andrew Irving และ Johanness Sjoberg เป็นบรรณาธิการ, *Writing Future Worlds: An Anthropologist Explores Global Scenarios* (2016) โดย Ulf Hannerz เป็นต้น

ในความเป็นจริงแล้ว future ไม่ได้เป็นข้อเสนอในแง่มิติเชิงเวลาเท่านั้น หากแต่เป็นปรากฏการณ์วัฒนธรรมซึ่งดำรงอยู่ในลักษณะที่หลากหลายด้วย ยกตัวอย่างในหนังสือ *Anthropology of the Futures* หนังสือเล่มนี้บอกว่าเวลาเราพูดถึงอนาคตซึ่งเป็นคำที่เป็นนามธรรม มันจึงต้องทำความเข้าใจว่ามีการมองหลายๆ แบบไปพร้อมกัน เช่น อนาคตอาจเป็นเรื่องของ anticipation หรือความคาดการณ์ อาจเป็น speculation คือการคาดคะเน expectation คือการคาดหวัง potentiality คือการมองถึงความเป็นไปได้ หรือ destiny พูดถึงโชคชะตาที่อาจจะถูกกำหนดหรือจัดวางเอาไว้แล้ว และคำสำคัญที่เรามักพูดถึงบ่อย คือคำว่า hope ซึ่งก็คือความหวัง มิติของอนาคตที่ว่าเป็นเพียงแค่ spectrum หรือเฉดหรือความสัมพันธ์แบบหนึ่งเท่านั้นของอนาคตหลายๆ แบบ และสามารถดำรงอยู่ไปพร้อมๆ กันได้ รวมถึงมีความเชื่อมโยงกับปัจจุบันและอดีตด้วยเช่นกัน

ในการพูดถึงอนาคตมีทั้งแบบที่เป็นนามธรรมดังที่ได้กล่าวไปแล้ว และก็มีที่พยายามมองอนาคตในภาพที่เป็นสิ่งที่จับต้องได้ด้วย นักมานุษยวิทยาจำนวนไม่น้อยพยายามทำความเข้าใจอนาคตผ่านการทำฉากทัศน์ หรือ scenarios ที่มีวิธีการทำงานแบบวิทยาศาสตร์ คือมีการมองหาโมเดลความสัมพันธ์ที่จะทำนาย (predict) เช่นว่าถ้าประชากรเพิ่มขึ้นเท่านี้ ระบบนิเวศมีการเปลี่ยนแปลงแบบนี้ ความยากจนเพิ่มขึ้นเท่านี้ โลกข้างหน้าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไร จะเป็นโลกที่ดำรงอยู่แบบไหน นักวิชาการบางคนบอกว่าเราจะไม่สร้างฉากทัศน์แต่เพียงเท่านั้น แต่ต้องเชื่อมโยงกับข้อเสนอเชิงนโยบาย ต้องสามารถเข้าไปปรับเปลี่ยนสังคมได้ด้วย มิติเหล่านี้เป็น applied anthropology ที่พยายามจะเชื่อมโยงกับอนาคต ไม่ได้ศึกษากับความคาดหวัง ความฝัน เท่านั้น แต่ต้องการมีปฏิบัติการกับสังคมด้วย

ในการศึกษาอนาคตนั้น นอกจากที่เราจะศึกษาจากผู้คนที่เราทำงานด้วยแล้ว เช่น เราเดินไปมีมือ เราพูดคุยกับคนรุ่นใหม่ เราฟังข้อเสนอมอง เราเห็นอะไรในวิถีคิดในสิ่งที่เขาอยากจะทำ นั่นก็เป็นส่วนหนึ่งของการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม อย่างไรก็ตาม นอกจากการเข้าไปสู่ชุมชนของปฏิบัติการแล้ว สิ่งหนึ่งซึ่งช่วยให้นักมานุษยวิทยาและคนที่ศึกษาสังคมอนาคตจำนวนไม่น้อยสามารถมองเห็นความสัมพันธ์แบบใหม่ๆ และความเป็นไปได้ของอนาคต ก็คือ นวนิยายหรือเรื่องแต่งว่าด้วยอนาคต (speculative fiction) ซึ่งรวมไปถึง วรรณกรรมว่าด้วยวิทยาศาสตร์ (นิยายวิทยาศาสตร์ หรือ science fiction) ด้วย ในความเป็นจริงแล้ว ในปัจจุบัน วรรณกรรมเหล่านี้ไม่ได้มีแค่ Sci-fi เท่านั้น แต่มันมี fictions หลายๆ แบบ เช่น climate fiction (Cli-fi) ซึ่งพูดถึงไม่ใช่แค่เทคโนโลยีและความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น หากแต่มองความเป็นไปได้ของสภาวะการณ์ที่มีนิเวศวิทยา เช่น การเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศ โรคระบาด พหุสายพันธุ์ของสิ่งมีชีวิต เข้ามามีส่วนในการสร้างฉากทัศน์อนาคตร่วมกันกับมนุษย์ด้วย นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมพวก utopia และ dystopia ต่างๆ ที่ชี้ให้เห็นถึงอนาคตหลากหลายรูปแบบทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ในแบบต่างๆ ออกไป ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับปัจจุบันไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

ยกตัวอย่างนวนิยายชื่อ *The Wild-up Girl* (2009) ของ Paolo Bacigalupi เล่มนี้พูดถึงประเทศไทยในศตวรรษที่ 23 ท่ามกลางปัญหาโรคระบาดใหม่ ระดับน้ำทะเลที่สูงท่วมมหานครอันเป็นผลมาจาก

สภาวะโลกร้อน การล่มสลายของสังคมเกษตรทั่วโลก การครองอำนาจของบริษัทพลังงานและพันธุวิศวกรรมขนาดใหญ่ ผู้ลี้ภัยจากการกวาดล้างทางชาติพันธุ์ ธุรกิจค่าบริการเลี้ยงชีพ ที่ใช้นโยบายดัดแปลงพันธุกรรมเป็นผู้ให้บริการ ระบบราชการที่เต็มไปด้วยอำนาจ การใช้ความรุนแรง และปัญหาคอร์รัปชัน ตลอดจนผู้สำเร็จราชการแทนสมเด็จพระราชินีผู้ทรงพระเยาว์ ผู้ซึ่งฝึกฝนความแปลกใหม่ทางเพศอยู่เสมอ เราจะดำรงอยู่อย่างไรท่ามกลางความท้าทายดังกล่าวนี้

ภาพประกอบ โดย Julien Gauthier

เรื่องที่เป็นเรื่องแต่งที่ว่านี่จริงๆ แล้วไม่ใช่เรื่องใหม่ทั้งหมด เราารู้อยู่แล้วว่ามันเกิดการเพิ่มขึ้นของระดับน้ำทะเล ในเรื่องกรุงเทพฯ อยู่ต่ำกว่าระดับน้ำทะเล ต้องมีการสร้างเขื่อนรอบเพื่อจะปกป้องกรุงเทพฯ แต่ว่าภายในเมืองมันจะมีซากปรักหักพัง มีความเหลื่อมล้ำที่มันสูงขึ้นไปอีก ท่ามกลางความเจริญ ท่ามกลางวิทยาการต่างๆ กรุงเทพฯ ที่มันน้ำท่วม หรือพื้นที่ที่มันเป็นพื้นที่ของคนยากจนที่อยู่ในกรุงเทพฯ จะอยู่กันอย่างไร จะเห็นว่ามันมีเรื่องของกระบวนการปรับเปลี่ยนพื้นที่เมือง เรื่องของความยากจน เรื่องของเทคโนโลยีที่มันพัฒนาไปมากมายต่างๆ

อันนี้เป็นนวนิยายอีกเล่มหนึ่งที่พูดถึงอนาคตที่โยงกับปัจจุบันและอดีตผ่านบรรยากาศและการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศคือ งานที่ชื่อว่า *Bangkok Wakes to Rain* (2019) ของ Pitchaya Sudbanthad ที่พูดถึงกรุงเทพฯ ซึ่งให้เห็นว่าเราสามารถจะจินตนาการถึงสิ่งที่มันจะเกิดขึ้นในโลกของเราได้ ถ้าเรามีวิธีการและจินตนาการใหม่ๆ ที่เพียงพอ

นวนิยาย *Bangkok Wakes to Rain* ว่าด้วยภูมิอากาศเล่มนี้ เป็นแรงบันดาลใจให้ผมทำวิจัยและเขียนงานเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสภาพภูมิอากาศ ฟ้าฝน ผู้คน สิ่งปลูกสร้าง และการไหลเวียนของคนและวัตถุต่างๆ ในกรุงเทพฯ ผมสนใจว่าการคาดการณ์และการตื่นตระหนกต่อสภาวะฝนตกน้ำท่วมนั้นมันนำไปสู่ปรากฏการณ์อะไรในสังคม ผมเรียกปรากฏการณ์ที่ว่านี้ว่า “Bangkok precipitated” หรือสภาวะที่ถูกกระตุ้นและเร่งเร้าและนำไปสู่ปฏิกิริยาหรือปฏิบัติการทางสังคมในแบบต่างๆ ของเมือง ถ้าอยู่ที่อุบลในช่วงฝนตก เราอาจจะมามีกิจกรรมที่ออกไปทำต่างกันไป คนที่เป็นเกษตรกรก็อาจจะมองฝนแบบหนึ่ง คนซึ่ง

เป็นคนไม่มีแผนก็อาจจะมองฝนที่โรก่เหงาทุกที ความเหงามันไม่ได้เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา แต่ฝนมันทำให้ความเหงามันโผล่ออกมาหรือว่าออกมาชัดเจนมากขึ้น กรุงเทพฯ ฝนตกทีไรคนก็โกรธก็รู้สึกอึดอัดรำคาญใจทุกที ความไม่พอใจที่ว่ามันเป็นส่วนผสมระหว่างความคาดหวังว่า เมืองและระบบต่างๆ มันควรจะเป็นอะไรในแบบที่มันควรจะเป็น กรุงเทพฯมันควรจะดีกว่านี้ ทำไมชีวิตหรือพื้นที่ที่เราอยู่มันไม่เป็นไปแบบนี้แบบนี้ทำไมมันเกิดเหตุการณ์แบบนี้ขึ้น ทำไมต้องเป็นเราที่ต้องมาเผชิญชะตากรรมอะไรแบบนี้ อารมณ์แบบนี้มันถูกเร่งให้ก่อตัว มันถูกบีบคั้นให้มันออกมา (precipitated) ในช่วงเวลาที่ฝนตก เพราะฝนและน้ำท่วมมันไปเปิดเผยความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในเมืองที่ซ่อนเร้นอยู่ให้เผยตัวออกมา ฉะนั้นเราจะเห็นว่าภูมิอากาศโครงสร้างพื้นฐาน และการไหลเวียนหรือไม่ไหลเวียนของวัตถุต่างๆ มันทำหน้าที่ที่จะเร้าอารมณ์ทางสังคมหรือทำให้อารมณ์ที่เราไม่เคยแสดงออกมันโผล่ผุดขึ้นมา นักมานุษยวิทยาไม่สนใจสถานะของวัตถุ (materialities) และผัสสากรรม (affects) เหล่านี้ไม่ได้ เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นตัวกำกับการรับรู้ ความคาดหวัง ความหวัง และจินตนาการถึงความเป็นไปได้ต่างๆ ของอนาคต ซึ่งในทางกลับกัน มันมากำกับตำแหน่งแห่งที่และปฏิบัติการของเราในปัจจุบันอีกที

มีงานอีกชิ้นที่ผมจะยกตัวอย่าง ว่าการพูดถึง speculative anthropology นั้นมันถูกเขียนออกมาเป็นชาติพันธุ์วรรณนาเชิงคาดการณ์ (speculative ethnography) อย่างไร งานของอลัน คลิมา (Alan Klima) น่าจะเป็นตัวอย่างที่ดี สำหรับนักมานุษยวิทยาได้เรียนรู้เกี่ยวกับประสบการณ์ของวิกฤตการณ์ต้มยำกุ้งในปี 1997 คงจะคุ้นกับชื่อนักมานุษยวิทยาคนนี้ ในผลงานภาพยนตร์เชิงชาติพันธุ์วรรณนา *Ghost and Numbers* (2009) คลิมาสะท้อนสถานะภาพหลอนและความหวังของการเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงปลาย 1990s ของไทย โดยทำความเข้าใจสถานะลวงดังกล่าวผ่านการพูดถึงเรื่องผี พูดถึงเรื่องของตัวเองและการคาดการณ์การเติบโตและความรุ่งโรจน์ พูดถึงเรื่องของห่วยลือตเตอร์กับรพนั้นและความหวัง และพูดถึงเรื่องของการหายหน้าจากเศรษฐกิจจากซากปรักหักพัง ในปีนี้หนังสืออีกเล่มของคลิมา *Ethnography #9* (2019) พูดถึงวิธีการเขียนชาติพันธุ์วรรณนาเชิงทดลอง (experimental ethnography) ผ่านวิธีการแบบ speculation ซึ่งสนใจอนาคต สนใจความคาดหวัง สนใจสิ่งที่เรียกว่าเป็น non-human หนังสือเล่มดังกล่าวได้รับรางวัล Gregory Bateson Book Prize ของสมาคมมานุษยวิทยาอเมริกัน นี่เป็นหนึ่งในตัวอย่างของงานที่เกิดขึ้นท่ามกลางโลกที่พลิกผัน โดยพยายามสะท้อนสถานะของความไม่ยั่งยืนของเส้นทางปัจจุบันและอนาคตที่เปราะบางซึ่งกำลังทำงานอยู่กับเราอย่างใกล้ชิด ผมที่แนะนำให้ลองหามาอ่านกัน

ดร.จิราพร เหล่าเจริญวงศ์

อาจารย์จักรกริช ได้พาเราไปสู่โลกในอนาคตที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ทำให้เรารู้จักผลงานของนักวิชาการและวิธีคิดที่สำคัญก็คือ การมองว่าอนาคตเป็นตัวกำหนดปัจจุบันของเรา เราเลือกที่จะทำอะไรในปัจจุบันเพราะเราต้องการจะเปลี่ยนหรือคาดหวังว่าอนาคตมันจะเป็นอย่างไร แม้ว่าบางเรื่องมันจะฟังแล้วหมดหวังมีความเป็น dystopian ก็ตาม สิ่งหนึ่งที่เราทำได้เมื่อคิดถึงวิธีวิทยาในโลกที่เปลี่ยนแปลงไปคงหนีไม่พ้นสิ่งที่ Donna Haraway กล่าวไว้ว่า "We must think! Think! Think! Think!" เราต้องคิด! คิด! คิด! คิด!

รองศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มະโนรมย์

เราจะเริ่มอย่างไรภายใต้บริบทการเมืองแบบนี้ เราจะเริ่มยังไง เรามีความหวังจริงไหมในเชิงของการศึกษา methodology แบบนี้ใช้ได้จริงไหมในสถานะแบบนี้?

รองศาสตราจารย์ ดร.จักรกริช สังขมณี

อย่างที่ผมบอกว่า เราดูจาก “คำ” ที่เขาใช้แล้วเราเริ่มจากจุดนี้ในการขยายความเพิ่มเติมว่ามันหมายถึงอะไร คำมันสะท้อนตำแหน่งแห่งที่เชิงเวลาและความสัมพันธ์กับสถานะปัจจุบัน มันบอกถึง scenario ที่เขาอยากให้มันเป็นจริง ยกตัวอย่างว่า ที่คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ธรรมศาสตร์ ก็จัดอภิปรายเรื่องนี้ โดยเอา keyword มาขยายว่า ถ้าการเมืองดี ศาสนาจะเป็นอย่างไร ถ้าการเมืองดี การศึกษาจะเป็นอย่างไร เราไม่รู้หรอกว่าสิ่งนี้จริงหรือไม่จริง เช่นเดียวกันก็คือว่า มานุษยวิทยาที่ผ่านมา เวลาที่เราพูดถึงประวัติศาสตร์ชุมชน ประวัติศาสตร์บอกเล่า ไม่สนใจว่ามันจริงไม่จริง แต่ที่เราสนใจการให้ความหมายว่าชุมชนให้ความหมายประวัติศาสตร์อย่างไร เขามอง historicity อย่างไร แต่ว่าตอนนี้เรากำลังกลับด้านอีกด้านหนึ่งก็คือว่า แล้วคนมอง futurity อย่างไร เรามองหาสิ่งนี้ได้จากเรื่องเล่าและการใช้คำในการพูดถึงสิ่งต่างๆ ที่ทั้งเกิดขึ้นแล้วและยังไม่เกิด อย่างไรก็ตาม เรื่องเล่าไม่ได้เป็นแค่เรื่องเล่าเท่านั้น ในหลายๆ ครั้ง การพูดถึงอนาคตมันทำให้เขามีปฏิบัติการบางอย่างด้วย อย่างที่ผมบอกไปในวันนี้คนเข้ามาฟังเวทีนี้ด้วยความคาดหวัง ด้วยความคาดหวังที่แตกต่างกัน ปฏิกริยาต่อการเสวนาก็จะต่างกันไปขึ้นอยู่กับ speculation ที่แต่ละคนมีมาก่อน เราจะเข้าใจผู้ฟังได้ก็อาจจะต้องคุยกันว่าแล้วเขาคิดมาอย่างไรก่อนมาวันนี้ มาแล้วเค้าคิดต่อไปอย่างไร การเริ่มมองให้เห็นเรื่องเล่าที่มาพร้อมกับมโนทัศน์ของอนาคตเป็นสิ่งสำคัญ บางครั้งวิธีการทำงานมันไม่ได้ใหม่ทั้งหมด แต่สิ่งที่ใหม่คือวิธีคิดวิธีมองของเราต่างหาก ดังนั้นในการศึกษามานุษยวิทยาว่าด้วยอนาคต เราไปทำงานกับคนที่เราทำวิจัยด้วย เราอย่าถามเกี่ยวกับอดีตเท่านั้น แต่เราต้องถามเกี่ยวกับอนาคต ถามเกี่ยวกับสนาม เราต้องพูดถึงสนามอารมณ์และความคาดหวังของเขาด้วยว่า เขากลับความนึกคิดนั้นและมองโลกไปข้างหน้าอย่างไร มันจะเป็นสิ่งที่สะท้อนความเข้าใจถึงปัจจุบันได้ดีอีกทางหนึ่งด้วย

รองศาสตราจารย์ ดร. ยุक्ति มุกตาวิจิตร

ผมชอบที่อาจารย์จักรกริชตอบเมื่อีกว่า จริงๆ ที่เราศึกษาอดีต เราก็ไม่ได้รู้จริงๆ ว่ามันเป็นอย่างไร แล้วเราก็พูดเท่าที่หลักฐานมี หรือพูดเท่าที่ชาวบ้านพูด และเราก็ตีความต่อ สิ่งหนึ่งที่ผมว่าน่าสนใจก็คือว่า Anthropologist อันหนึ่งของนักมานุษยวิทยามันจะเป็นในลักษณะที่ว่า เรากลัวว่าสิ่งที่อยู่ต่อหน้ามันจะไม่อยู่แล้ว คือหมายความว่า เราก็มักจะคิดไปถึงอนาคต แต่ว่าเราคิดว่ามันจะหาย เราคิดว่ามันจะไม่มี เราก็มองจะเก็บ อันนี้เป็นแบบ salvation ลักษณะของการกอบกู้ เก็บไว้ หรือที่จริงกำเนิดของความรู้มานุษยวิทยาอย่างหนึ่งที่มาจาก German romanticism (โรแมนติกนิยมแบบเยอรมัน) ที่จะคิดถึงว่าพวกฝรั่งเศสมันมาปกครองเราแล้วความเป็นเยอรมันจะสูญหายไป สมัยนั้นพวกพี่น้องกริม (Wilhelm Grimm and Jacob Grimm) ที่จะพูดถึงว่า เราจะเก็บความเป็น German ไว้อย่างไรดี ก็ไปเก็บนิทาน ไปเก็บภาษา ก็เพราะคิดว่า อนาคตมันจะเป็นอย่างหนึ่ง ในขณะที่เดียวกันก็คือ เราจะต้องเก็บอะไรไว้ก่อน อันนี้มันความคิดเรื่องเวลา ไม่ใช่ว่า จริงๆ แล้วเราทำสิ่งที่มันอยู่ในปัจจุบันหรืออดีตก็ตามแล้วเราจึงคิดถึงอนาคต ผมนึกถึงว่า ถ้าจะหางานอย่างหนึ่งที่น่าสนใจก็คือว่า reflexive anthropologist ในแบบที่เป็น futurism ด้วย นักมานุษยวิทยาเองก็ควรจะ reflect ตนเองตัวเองด้วยว่า สนใจอยู่แต่กับอดีตหรือเปล่า ทั้งๆ ที่จริงๆ แล้วมันมีแต่สิ่งที่ไปข้างหน้า

สิ่งหนึ่งที่เราก็มองจะต้องสงสัยตัวเองด้วยว่าทำไมเราไม่ไปสนใจอะไรที่มันอยู่ข้างหน้า ผมกลับมาดูสิ่งหนึ่งที่ตนเองมีก็คือ พวกรูปถ่าย แล้วพอเวลาที่คิดถึงสังคมที่มันเปลี่ยนไปแล้ว ผมพบว่าอย่างหนึ่งก็คือว่า อย่างตอนที่ผมไปทำวิจัยที่เวียดนาม ผมไม่เคยถ่ายภาพครีวที่เป็นปัจจุบันซึ่งมันมีความเป็นอนาคตมากกว่า แต่ผมไปถ่ายภาพครีวที่มันเป็นอดีต ที่นี้ เวลาที่เขาทำกับข้าว ชาวบ้านตามเขาจะทำ ปกติชีวิตประจำวัน

ของชาวบ้านก็คือ เขาทำกับข้าวด้วยครัวสมัยใหม่ที่มันจัดการง่าย ใช้งานง่าย และอาหารมันก็เปลี่ยนไปแล้วกับชีวิตที่อยู่ในปัจจุบัน ในขณะที่ครัวอีกแบบหนึ่งเขาทำก็ต่อเมื่อมีพิธีกรรม มีงานสำคัญ มีอะไรที่จะเกี่ยวกับเรื่องของ identity (อัตลักษณ์) เก่าๆ ของเขา ซึ่งตรงนี้เราเองก็เฝ้าหาแต่อดีต แล้วก็พอจะมีคันตุรูป ว่าทำไมเราไม่ถ้ายรูปครัวปัจจุบันเหล่านั้นเลย มันติดตาคมาก เราเห็นอยู่ตลอดเวลา แต่ว่าเรากลับไม่ได้สนใจมัน ผมคิดว่า เวลาที่ผมสนใจคนที่ทำเรื่องเทคโนโลยี ในแง่หนึ่งก็คือ เราอยากจะทำดูว่า เขาจะไปอย่างไรต่อกับการเชื่อมต่อระหว่างโลกที่เขาได้อยู่เดิมกับโลกที่เขาคาดหวังว่ามันจะไป

อย่างตอนนี้ สิ่งหนึ่งที่ผมมีอยู่ในคอมพิวเตอร์ ซึ่งมันรกมาก ก็คือ มันจะรกเวลาที่เราเปลี่ยนแป้นพิมพ์ ก็คือแป้นพิมพ์ภาษาไทยที่ใช้อยู่ในโทรศัพท์มือถือได้แล้ว และจะไปทำอะไรได้บ้าง ผมคิดว่างานของทุกคนมันเสริมกัน แต่ว่าเราอาจจะต้องเปิดใจเพื่อคิดถึงกันและกัน

ศาสตราจารย์ ดร.นิตี ภาวัครพันธุ์

ผมทำงานมาและฟังอาจารย์ท่านอื่นแล้วตาสว่างว่า นักวิชาการไทยไปสนใจอดีตมากเกินไป อัตลักษณ์อีสานอย่างนั้น อย่างนี้ดีงาม เพราะโลกมันเปลี่ยนอยู่แล้ว เรากำลังพูดถึงอนาคตต่างหาก เราไม่ได้คิดถึงว่างานของเราเป็นการ project อนาคต แนวคิดต่างๆ ความรู้ต่างๆ ออกมาก็เพื่อจะไปตีความงานที่ออกมาข้างหน้า ไม่ได้ตีความงานในอดีตแล้ว ผมคิดว่านี่เป็นปัญหาวิธีคิดแบบไทย เราคิดถึงแต่อดีต อดีตที่มีความรุ่งเรืองมันไม่มี เราต้องไปยังอนาคตที่รุ่งเรือง
